

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота
Освітній ступень – бакалавр

На тему:

**«Українська політична еміграція в Чехословаччині в 1920-ті – 1930-ті рр.:
склад, структура, громадська діяльність»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Освітньої програми: «Історія»

Дериш Богдана Володимирівна

Наукові керівники: Бажан О. Г.

кандидат історичних наук, доцент;

Кірсенко М.В.

доктор історичних наук, професор;

Рецензент: Хойнацька Л. М.,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

Інститут всесвітньої історії НАН України

Кваліфікаційна робота

захищена з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2024 р.

Київ – 2024

Присвячується моєму покійному науковому керівникові, доктору історичних наук, професору Михайлу Володимировичу Кірсенку, який проклав мені шлях до дослідження українських зв'язків з Чехословаччиною і щиро сподівався, що ця тематика, разом з дослідженнями з богемістики, буде набувати популярності в Україні.

*Вічна пам'ять.
1945-2023*

Декларація академічної доброчесності

Студентки НаУКМА

Я, Дериш Богдана Володимирівна, 4 р. н. навчання Факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія»

адреса електронної пошти: bohdana.derysh@ukma.edu.ua

- підтверджую, що написана мною бакалаврська робота на тему: **«Українська політична еміграція в Чехословаччині в 1920-ті – 1930-ті рр.: склад, структура, громадська діяльність»** відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи StrikePlagiarism;

- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Дериш Богдана

АНОТАЦІЯ
Кваліфікаційної роботи

Тема: «Українська політична еміграція в Чехословаччині в 1920-ті – 1930-ті рр.: склад, структура, громадська діяльність».

Автор: студентка 4-го р.н. освітнього ступеня – бакалавр, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія» **Дериш Богдана Володимирівна**

Наукові керівники: **Бажан Олег Григорович**, **Кірсенко Михайло Володимирович**

Захищена: «__» _____ 2024 р.

Короткий зміст роботи

Кваліфікаційна робота направлена на розширення відомостей про життя українських політичних емігрантів у Чехословаччині у міжвоєнний період. Зокрема, у ній висвітлено загальну структуру, яка склалася в українському емігрантському осередку, внутрішньо-політичні умови, які сформувалися в ньому та його взаємозв'язки з міжнародною спільнотою.

У результаті здійсненої роботи було виокремлено чинники, які сприяли тому, аби значна частина української еміграції обирала у якості місця свого тимчасового проживання Чехословаччину. Разом з тим у ході дослідження описано комплекс різного роду ускладнень, з якими зіткнулися українські емігранти, які довгий час проживали у цій державі.

Далі висвітлено ставлення міжнародної спільноти до українських емігрантів та причини, через які український емігрантський центр у ЧСР був невігідний, у першу чергу, польському та радянському урядам. Відповідно, вони вживали заходи з метою спонукання уряду ЧСР до ревізії ставлення до українців на своїй території.

Було проаналізовано загальну політичну роздробленість української еміграції як одну з основних причин послаблення діяльності українських ініціативних сил в еміграції та підриву довіри до них з боку уряду ЧСР.

Попри ці та інші соціально-економічні труднощі, українська політична еміграція у ЧСР спромоглася два десятиліття налагоджувати досить ефективну громадську роботу, направлену на міжнародне представництво українців та інформування іноземної громадськості про них, що є розширено висвітлено у цьому дослідженні.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	2
ВСТУП.....	3-5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА.....	6
1.1. Стан наукової розробки теми.....	6-11
1.2. Джерельна база.....	11-15
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ У 1920 – Х РР.: ЧИСЕЛЬНІСТЬ, ГЕОГРАФІЯ, ЦЕНТРИ.....	16
2.1. Адаптація українських емігрантів у чехословацькому суспільстві: соціальне становище та політичний статус.....	16-30
2.2. Класифікація української еміграції на території Чехословаччини у міжвоєнний період.....	30-36
2.3. Головні осередки та структури емігрантів-українців у ЧСР.....	37-51
РОЗДІЛ 3. ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД У ЧСР.....	52
3.1. Видавнича діяльність українських емігрантів у ЧСР.....	52-58
3.2. Міжкультурні зв'язки між українськими емігрантами та іноземною громадськістю.....	59-64
ВИСНОВКИ.....	65-69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	70-75
ДОДАТКИ.....	76

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

РРФСР - Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

СЕО – Союз емігрантських організацій у Празі

СУЛ – Союз українських лікарів у Чехії

УВПІ - Український вищий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова

УВУ – Український вільний університет

УГ – Українська Громада

УГВФ – Український громадський видавничий фонд.

УГА – Українська господарська академія

УГК – Український Громадський Комітет

УІК – Український історичний кабінет

УК – Український Комітет

УСРР - Українська Соціалістична Радянська Республіка

УСС – Українська Селянська Спілка

ЧСР – Чехословацька Республіка

ВСТУП

Перша світова війна понесла за собою зміну світового устрою. Окрім розпаду старих імперських держав, війна спровокувала низку революційних перетворень. Процес трансформації на початку 1917 року охопив також і українські терени. 4 роки зтяжної боротьби українців за право своєї державності не принесли останнім бажаного успіху.

Після поразки Української революції 1917-1921 рр., частина українців за складних обставин, що склалися, покинули свою Батьківщину та опинилися закордоном. Цьому передувала низка різних причин, зокрема програш військових конфліктів у той період, що часто призводило до інтернування в спеціальні військові табори Польщі, Румунії, Чехословаччини. Також масова еміграція українців була спровокована втечею від репресій та порядків більшовицького та польського урядів. Через їхнє тривале та криваве військове супротивництво проти українців у період Української революції, у подальшому було зрозуміло, що шукати порозуміння між ними в найближчому майбутньому не доводилося.

Окрім вимушених обставин та з метою забезпечення власної безпеки, цей відхід на територію іноземних держав був важливий з огляду на те, що представники української еміграції, які мали політичне минуле, намагалися скористатися тамтешнім перебуванням, аби відновити контакти з європейською громадськістю та головним чином їхніми урядами. Це було вкрай важливим завданням, метою якого спочатку було продовження початої політичної боротьби, аби найближчим часом українські емігранти змогли повернутися до себе на Батьківщину та відновити українську державність в територіальних межах УНР.

Однак згодом українська політична еміграція взяла курс на іншу роботу. Вона відзначилося досить продуктивною діяльністю у представленні інтересів українців перед чехословацьким урядом та міжнародною спільнотою. Також українські урядовці та інтелектуальні еліти, які опинилися у ЧСР, змогли

створити сприятливі умови для адаптації великої кількості емігрантів у новому середовищі, шляхом створення різних об'єднань та науково – освітніх установ.

Актуальність роботи полягає у необхідності дослідження способів самоорганізації українських емігрантів у ЧСР, які часто сприяли їхній громадській діяльності.

Мета роботи – дослідити умови проживання та способи функціонування української політичної еміграції на території Першої Чехословацької Республіки. Задля реалізації мети дослідження необхідно виконати ряд завдань :

- представити стан розробки тематики української еміграції у ЧСР у сучасній історіографії та джерела, які є репрезентативними у такого роду дослідженнях;
- охарактеризувати початковий етап формування української еміграції у ЧСР, зокрема її склад, структуру, соціальне становище та політичний статус.
- дослідити громадську діяльність українських емігрантів, яка представляла собою, зокрема, видавничу справу, роботу з іноземними ЗМІ, проведення публічних лекцій та участю у міжнародних конгресах.

Об'єктом дослідження є середовище української еміграції в Чехословаччині в 1919-1939 роках, **предметом** – становлення, організаційні структури та громадсько-політична діяльність українських еміграційних осередків в ЧСР у міжвоєнний період.

Методологічну базу дослідження складають принцип історизму, загальнонаукові принципи аналізу і синтезу, а також метод критичного аналізу джерел.

Територіальні рамки: межі Першої Чехословацької Республіки.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1919 – 1939 років. Нижня хронологічна межа встановлена як рік, коли унаслідок військових конфліктів у період Української революції до ЧСР почали прибувати перші

чисельні групи українських політичних емігрантів. Верхня часова рамка обумовлена тим, що вільна діяльність української еміграції тривала саме до початку Другої світової війни. Через особливості нацистської окупації ЧСР та подальшого вступу на територію цієї держави радянських військ у 1945 році, українська міжвоєнна еміграція припинила своє консолідовану діяльність. Відповідно часова рамка наприкінці роботи розширюється з метою, аби поставити логічну крапку в історії розвитку українських формувань у ЧСР, проте без деталізації їхнього життєвого та професійного досвіду під час Другої світової війни.

Структура дипломної роботи зумовлена її метою й завданнями. Вона складається з переліку умовних скорочень, змісту, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури й додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА.

1.1. Стан наукової розробки теми.

Історія української еміграції у Чехословаччині перебуває у фокусі української історіографії з 1990-х рр. і є актуальною донині. У радянський період після Другої світової війни за запитом радянського керівництва з ЧСР до УРСР та РРФСР було почато передачу матеріалів, що зрештою склали кістяк зібрання «Празького архіву»¹, що за визначенням Тетяни Боряк:

сформувався як комплекс документальних (архівних, бібліотечних та музейних) зібрань української еміграції, створених в ЧСР в 1920-х – 1948 рр. у центрах її зосередження (Прага, Подєбради тощо) та інших, насамперед європейських країнах².

Однак попри такий широкий пласт джерел, який вмщував «Празький архів», його матеріали не стали складовою історичних досліджень фактично увесь період існування Радянського Союзу через те, що вони відразу були характеризовані як матеріали, створені «українськими білоемігрантами», «українськими буржуазними націоналістами-емігрантами», «контрреволюційними елементами» і т. д. Відповідно через це їх було засекречено³.

Наприкінці ХХ ст. у зв'язку з розсекреченням згаданих архівних матеріалів та можливістю доступу до приватних колекцій документів українських емігрантів, сучасна генерація істориків почала їх активне дослідження. Станом на зараз сучасні роботи у руслі проблематики української міжвоєнної еміграції, сформованої у ЧСР, охоплюють різні аспекти її життя та діяльності у межах Першої Чехословацької Республіки.

Важливими для реалізації мети даного дослідження було опрацювання наукового доробку, в якому було досліджено різні аспекти становлення української еміграції в ЧСР, а саме тих причин, що спричинили міграцію українців до ЧСР та з якими перевагами та проблемами на новому місці вони зіткнулися.

¹ Детальніше про це: Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010). Ніжин, 2011. С. 10 – 80.

² Так само. С. 10.

³ Так само. С. 22-23.

Комплексних досліджень про громадську діяльність українських політичних емігрантів фактично немає, однак окремі її аспекти таки представлені в працях сучасних дослідників.

Якщо переходити до характеристики конкретних історіографічних робіт, які є важливими складовими у дослідженні українських емігрантів у ЧСР та є використаними у цій роботі, то почати, безсумнівно, варто із першої фундаментальної праці на цю тему. Нею є дослідження Симона Наріжного «Українська еміграція», видане у 1942 році у Празі⁴. Доповненням до неї слугує видана у 1999 році у Києві друга частина цієї праці, а саме: «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої)»⁵. Симон Наріжний був активним діячем української еміграції, займав посаду директора Музею визвольної боротьби України в Празі (1945—1948). У своїх працях він залишив важливу фактологічну інформацію про функціонування української еміграції, а саме про діяльність українських вищих навчальних шкіл, громадських спілок, різних творчих та наукових організацій. Також він зафіксував значний масив біографічної інформації про видатних діячів української еміграції.

У 1990-х рр. справжнім проривом у розробці історичних досліджень на тему української політичної еміграції у ЧСР була праця Володимира Трощинського «Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище»⁶. Дослідник представив науковому та читацькому колу значний пласт матеріалу, що стосується політичної програми кожної з емігрантських політичних течій та те, який вплив чинила на пересічних емігрантів кожна з них.

⁴ Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч.1. 372 с. + світлини.

⁵ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ, 1999. 271 с.

⁶ Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. 260 с.

Сучасний дослідник діяльності уряду Першої Чехословацької Республіки Степан Віднянський, у першу чергу окреслює загальний контекст зародження та функціонування української еміграції в Чехословаччині⁷, а також досліджує окремі кейси з її роботи. Прикладом такої праці є ґрунтовне дослідження діяльності однієї з українських вищих шкіл у ЧСР, а саме Українського Вільного Університету⁸.

У своїй докторській дисертації Степан Віднянський розглядає тему української міжвоєнної еміграції у ЧСР безпосередньо в поєднанні з темою українців Закарпаття у складі ЧСР⁹. Цей регіон був територіальним надбанням ЧСР фактично скільки ж часу, скільки безпосередньо у ЧСР існувала організована українська еміграція. Зв'язки між українцями в чеських містах та українцями Закарпаття були досить поширеними. Тому тут є зрозумілою логіка дослідника об'єднати ці дві теми в одному широкому дослідженні, однак у цій роботі тематика Закарпаття у складі ЧСР все ж залишається осторонь через пріоритетність висвітлення українсько-чесько-словацьких зв'язків на основі взаємозв'язків саме українських емігрантів з науковими та політичними колами ЧСР.

Інша використана в рамках цього дослідження дисертація Тетяни Бровченко стосується різного роду заходів уряду ЧСР щодо регулювання імміграційних потоків з колишньої Російської імперії та створення ним умов для проживання в межах ЧСР значної кількості емігрантів.

Монографія Михайла Кірсенка розкриває пласт питань стосовно загальних особливостей зовнішньої та внутрішньої політики Чехословацького уряду, що допомагає нам зрозуміти політичні умови та середовище, в яких, зрештою, опинялися українські емігранти у ЧСР. Видатним богемістом було

⁷ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді: 07.00.02. Київ, 1997. 108 с.

⁸ Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). Київ, 1994. С. 82.

⁹ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді: 07.00.02. Київ, 1997. 108 с.

представлено, що українці у ЧСР у державній політиці щодо них наштовхнулися на два табори: чеських консерваторів з першим прем'єром міністром ЧСР Карелом Крамаржем, які негативно ставилися до українців через їхнє бажання відділитися від Росії, та чеських лібералів, головними серед яких були президент ЧСР Томаш Гарріг Масарик та Едвард Бенеш. Вони підтримували і поважали право українців на розрізнення їх з росіянами, однак дотримували «традиційного чеського русофільства»¹⁰.

Український Громадський Комітет як найбільш інституалізована структура української еміграції у ЧСР, що надавала останнім різного роду допомогу та виконувала представницьку функцію для українських емігрантів, є ключовим предметом низки досліджень Олександра Даниленка¹¹ та одного з фахових досліджень Олени Бетлій¹².

Інші емігрантські структури та осередки розглядаються, зокрема, у працях дослідників Андрія Яворського¹³, Валентини Піскун¹⁴, Тетяни Бровченко¹⁵ та ін. Вони також дають нам широке поле для розуміння функціонування української еміграції, адже саме численні організації виступали як представництвом українців закордоном, так і місцем, де їм могли надати різного роду допомогу. До прикладу, українські правозахисні організації у ЧСР допомагали українським емігрантам здобувати документи

¹⁰ Кірсенко М. Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918-1920 років. Київ: «Українська книга», 1997. С. 291 – 292.

¹¹ Даниленко О. В. Український Громадський Комітет у Чехословаччині (1921 – 1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2004. 18 с.

¹² Бетлій О. Доба українського громадського комітету у ЧСР (з історії українсько-чеських відносин у ХХ ст.). Наукові записки НаУКМА: Спеціальний випуск. 2000. Т.18, ч.1. С.121-128.

¹³ Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): колективна монографія. Львів, 2017. С. 185 – 199.

¹⁴ Піскун В. Українська політична еміграція 20-х рр. ХХ ст. у контексті економічних інтересів світового співтовариства. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Історичні науки. Острог, 2008. Вип. 11. С. 58 – 70.

¹⁵ Бровченко Т. С. Політика Чехословацької республіки щодо іммігрантів (20-30-ті рр. ХХ ст.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 206 с.

на проживання, адаптуватися в новому середовищі, працевлаштуватися і т. д. Також одна з таких організацій, а саме Український Громадський Комітет, надав українським емігрантам можливість здобути освіту в українських вищих школах.

Розуміння важливих процесів, які відбувалися з українцями закордоном і як вони впливали на них, дають нам і праці, які висвітлюють діяльність конкретних постатей української еміграції. З їх допомогою ми можемо побачити множинні варіанти того, як реагували українські політичні емігранти на нові умови свого життя та що справляло на них найбільший вплив чи мало вирішальне значення. До подібних праць належать дослідження, присвячені Никифору Григор'єву¹⁶, Степану Смаль-Стоцькому¹⁷, Михайлу Обітному, Софії Русовій¹⁸, Ольгерду-Іполиту Бочковському¹⁹, Сергію Бородаєвському²⁰ та ін. Кожен їхній досвід є унікальним представленням праці українських емігрантів.

Відповідно можна стверджувати, що тема української еміграції в ЧСР все ж є популярною саме серед українських істориків. Це можна спробувати пояснити тим, що більшість джерел, що стосуються цієї теми, написані саме українською мовою, у той час як джерела чеською або російською зустрічаються значно рідше.

Загалом тематика української еміграції у ЧСР не втрачає своєї популярності з моменту її розробки наприкінці ХХ ст. Через тенденції істориків висвітлювати найбільш масштабні проекти, здійснені українською політичною еміграцією, а саме розбудови мережі українських освітніх

¹⁶ Бевз Т. Політик і вчений (До 120-річчя від дня народження Н. Я. Григорієва). Український історичний журнал. 2003. № 2. С. 74-88.

¹⁷ Даниленко О., Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький – учений і "реальний політик" (до 160-річчя з дня народження). *Краєзнавство*. 2019. № 3. С. 150 – 164.

¹⁸ Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ, 2002. 260 с.

¹⁹ Бочковський О.-І. Вибрані праці та документи // Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський - нарис біографії. Київ: Дух і Літера, 2018. Т.1. С. 11 – 99.

²⁰ Глушан О. Участь С. В. Бородаєвського у громадсько-політичному житті української еміграції в Чехо-Словацькій Республіці. Київ, 2016. С. 276 – 290.

закладів у ЧСР, на маргінесі залишаються такі теми, як історія повсякдення, громадський курс представників політичної еміграції. Незважаючи на доволі високу результативність діяльності української еміграції, особливу увагу варто було б приділи також її нереалізованим проектам.

Можна зробити висновок, що історіографія на тему української політичної еміграції у ЧСР у більшості представляє не локальні особливості діяльності чи життя емігрантів, а більш широкі теми, які представляють глобальні наслідки політики уряду ЧСР щодо емігрантів, у тому числі українців. Через особливість політики уряду ЧСР щодо емігрантів, яка полягала в тому, аби надавати допомогу не окремим емігрантам, а організаціям, які ними опікувалися, історіографічні дослідження, здебільшого, мають тенденцію до висвітлення не діяльності окремих персоналій, а саме інституцій, де вони та інші емігранти працювали. Проте тенденції останніх років показують, що увага до локальних тем та постатей періоду міжвоєнної української еміграції стає більш популярною та набуває все більшої актуальності серед дослідників.

Відповідно попри ще невеликий період наукових розробок, тема української еміграції у ЧСР вже досить різносторонню досліджена головним чином в українській історіографії. Тенденції до максимально широкого представлення явища української міжвоєнної еміграції, які були із самого початку, на сьогодні поступаються місцем більш локальним темам, присвяченими їй.

1.2. Джерельна база

На сьогодні ми маємо цілий спектр джерел, які дають можливість дослідникам української еміграції в ЧСР поглянути на її становище та функціонування через призму мультиперспективності. Джерельна база дипломної роботи представлена неопублікованими та опублікованими архівними матеріалами.

До переліку неопублікованих належить архівний фонд Микити Шаповала, який зберігається в ЦДАВО України. Він дає можливість дослідити процес формування української еміграції та його соціо-культурного середовища. Ці архівні справи є безцінним джерелом для дослідження діяльності української еміграції, адже так чи інакше, Микита Шаповал як голова Український Громадський Комітет, був причетним до реалізації більшості емігрантських проектів, які були здійснені завдяки фінансуванню уряду ЧСР.

Варто віддати належне науковому доробку донецьких істориків, які найбільш активно досліджують діяльність цього політичного діяча. Кроки для ознайомлення громадськості з постаттю Микити Шаповала були зроблені у 2023 році ГО «Крила» та Анжелою Савченко, які видали ґрунтовну біографічну працю про Микиту Шаповала, що вміщує в собі, у тому числі, елементи архівних справ, пов'язаних з цією постаттю²¹. Проте вона націлена в першу чергу на популяризацію Микити Шаповала як діяча уряду УНР та видатного жителя Донеччини, а не як одного з очільників української еміграції. Актуальність даного дослідження важко заперечити, адже постать Шаповала, попри всю її неоднозначність, є помітною фігурою української історії, яка є незаслужено маловідомою. Введення праць цього політика в науковий обіг є одним з важливих завдань цієї роботи.

Зокрема, у роботі були використані матеріали його особистих записів політичного характеру, а також листування з різними політичними діячами та газетними редакціями, де можна простежити нагальні проблеми української еміграції, а також особисті погляди політика на перспективу розвитку української справи в ЧСР, тощо.

На самому початку XIX ст. дослідження українських емігрантів, як уже було згадано, почали набувати популярності через новизну тематики і розсекречення відповідних архівних матеріалів. На хвилі такої популярності

²¹ Микита Шаповал. Схема життєпису. Біографія. Листи / упоряд. та передм. А. Савченко; прим. А. Савченко, М. Кулішов. Харків, 2023. С. 12 – 130.

у 2008 році працівниками ЦДАГО України було укладено ґрунтовне зібрання документів і матеріалів, які стосуються діяльності української політичної еміґрації у міжвоєнний період²². У зв'язку з тим, що українські політичні сили буквально розпоршилися по всій Європі та Америці, проте продовжували більшою чи меншою мірою співпрацювати між собою, укладачі не стали розділяти відібрані джерела по територіальній прив'язці, натомість подали матеріали у хронологічному порядку. Це дає читачам змогу простежити динаміку розвитку політичної лінії української еміґрації та простежити політичну активність еміґрантів у різні періоди часу.

Важливим для розуміння феномену взаємозв'язків між урядом ЧСР та українською еміґрацією є звіт МЗС ЧСР щодо російсько-української акції допомоги²³. У ньому детально описано допомогу, яку було надано російським та українським еміґрантам, обумовлено причини її надання та згадано про еміґрантські формування обох цих груп станом на 1924 р.

Програмові звіти різних українських установ та організацій у ЧСР дають змогу безпосередньо побачити в яких умовах розвивалася українська еміґрація та на яких засадах вона формувалася. Зокрема важливим фактологічним матеріалом вирізняється звіт УГК, в якому розміщені результати його діяльності у період від 1921 до 1924 рр.²⁴ Не менш деталізованим є звіт діяльності УГ, яку уклав Микола Галаган на десятиріччя існування цієї організації²⁵. Звіт Українського громадського видавничого фонду (УГВФ) дає змогу простежити розвиток одного з наймасштабніших еміґрантських видавничих проєктів та те, як з часом змінювалися обставини його реалізації²⁶.

²² Українська політична еміґрація 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. 929 с.

²³ Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha: tiskla "Legiografie", 1924. 128 s.

²⁴ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага: Легіографія, 1924. 104 с.

²⁵ Галаган М. Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя й чинности (1927-1937). Прага, 1938. 112 с.

²⁶ Правління УГВФ, Український Громадський Видавничий Фонд. Каталог. Прага, 1928. 32 с.

Українські емігранти активно консолідувалися та намагалися не втрачати можливостей здобути освіту і реалізувати себе в науковій чи публіцистичній діяльності. Тому, власне, ця категорія українців часто намагалися певним чином увіковічнити в часі себе та свою роботу на благо національної справи за кордоном. Робили вони це або в особистих споминах, або в окремих фахових працях.

Прикладом подібних праць є біографічні мемуари колишнього військового армії УНР, студента УГА в еміграції у ЧСР, а після Другої світової війни журналіста та педагога Гаврила Гордієнка. У поєднанні із матеріалами фонду Микити Шаповала вони створюють певний контраст, адже ці дві людини мали різний життєвий шлях, у тому числі у період перебування у ЧСР: Шаповал належав безпосередньо до тих, хто був ініціатором низки емігрантських проєктів і паралельно з ними провадив активну громадську роботу. Гордієнко ж прибув у ЧСР нелегалом із таборів для інтернованих у Румунії, бачив процес реалізації «російської акції допомоги» безпосередньо на практиці, проте не брав участь у самому процесі її підготовки. Відповідно завдяки спогадам Гаврила Гордієнка ми можемо поглянути на життя української еміграції в ЧСР через призму становища пересічного емігранта.

Дещо відмінними за характером є спогади Валентина Сім'янцева. Щоправда, у його споминах, опубліковані у видавництві «Пропала Грамота», описано у більшості його досвід вояка в армії УНР, зокрема у полку Чорних запорожців, проте завершуються вони саме згадками пошуку нового місця для проживання закордоном та тим, як він опинився у ЧСР²⁷. Така велика увага до написання спогадів саме про події Української революції, а не періоду еміграції можна пояснити низкою факторів, зокрема загальними особливостями людською психіки. Попри те, що події Української революції були наповнені різними битвами та розчаруваннями, саме тоді її учасники

²⁷ Сім'янцев В. Чорні запорожці. Київ. 2021. С. 441 – 449.

могли відчутти себе дієвими і саме тоді вони були власниками своєї власної держави. У подальшому, у зв'язку з втратою своєї державності, ті вояки, які боролися за українську державність, були схильні до критики у бік українських урядів, що також досить часто простежується у спогадах. Їхнє ж становище закордоном було злиденним та часто безправним, допоки їм не вдавалося пристосувати до нових умов життя.

Опублікованими також є зібрання біографій вояків регулярних та іррегулярних армій, які навчалися, або прагнули навчатися в УГА. Їхній якісний аналіз дає змогу проглянути загальні та вибіркові тенденції українських емігрантів у влаштуванні свого життя поза межами своєї Батьківщини²⁸.

Відповідно для виконання поставлених завдань у рамках цього дослідження були задіяні джерела різного характеру. На рівні з документальними джерелами, що стосувалася проживання українців на території ЧСР у міжвоєнний період, у роботі було використано також пласт емоційно-джерел, таких як мемуари самих українських емігрантів та особисті неопубліковані записи Микити Шаповала.

²⁸ Коваль Р., Моренець В. «Подєбрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2015. Т.1. 376 с.; Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подєбрадський полк» армії УНР. Київ, 2017. Т.2. 376 с.; Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подєбрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2020. Т. 3. 504 с.

Розділ 2: Специфіка формування української еміграції в Чехословаччині у 20-х рр. ХХ ст.

2.1. Адаптація українських емігрантів у чехословацькому суспільстві: соціальне становище та політичний статус

Головні критерії у виборі нового місця проживання не були однаковими для всіх українців-емігрантів міжвоєнного періоду. На їхній вибір впливали різні фактори. Частина відправлялася туди, де мала хоч якихось родичів чи знайомих, частина орієнтувалася на можливість швидкого працевлаштування. Важливим фактором була і відносна близькість до Батьківщини, адже переважна частина українських емігрантів оселялися саме у тих державах, які межували з Україною²⁹.

Ті, хто належав до політичних діячів українських формувань, шукали місце, де б вони могли вільно займатися політичною справою. Тут варто зазначити, що політичні погляди та ідеологічні переконання емігрантів також часто впливали на вибір держави. До прикладу, прихильники уряду Симона Петлюри, або як їх називали «петлюрівці» оселялися найчастіше у Польщі, натомість прихильники уряду гетьмана Павла Скоропадського, вони ж «гетьманці», найчастіше обирали країною свого проживання Німеччину³⁰.

Однак звичайно були емігранти, які не спішили зараховувати себе до якогось із цих політичних таборів і, відповідно, на їхнє рішення щодо обрання місця проживання впливали інші чинники. До прикладу, українська молодь прагнула надолужити втрачені на Батьківщині можливості, зокрема здобути середню та вищу освіту аби реалізувати свій потенціал у певній професійній сфері, адже значна частка серед них не мала завершеної освіти. За підрахунками найбільшої інституалізованої організації українських емігрантів

²⁹ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 23.

³⁰ Так само. С. 259.

– УГК в Чехословаччині, серед більш ніж 5000 українських емігрантів, якими він опікувався в період між 1921 – 1924 рр.: «менше половини з них мають закінчену середню та вищу школу, третина має нижчу фахову освіту або не більше вищої початкової школи та незакінчену середню освіту; велика частка (20,9%) зовсім без жодної освіти»³¹.

Реалізувати цю мету емігранти могли вступом у чеські заклади освіти, або ж в українські реальні гімназії чи вищі школи, які почали функціонувати у ЧСР за сприянням ініціативних сил української еміграції та матеріальної підтримки уряду ЧСР з початку 1920 – х рр. Так, у 1921 до Праги з Відня було перенесено Український вільний університет (УВУ); у 1922 році у курортному містечку Подебради було відкрито Українську господарську академію (УГА); у 1923 році - Український вищий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова у Празі (УВПІ ім. М. Драгоманова), у 1925 році - Українську реальну гімназію. Спочатку вона розміщувалася у Празі, проте через два роки її перенесли містечка Ржевніц.

У той період у ЧСР були також емігранти, єдиною метою яких було лише знайти роботу, однак вони не становили якісної та кількісної більшості. Це можна пояснити зокрема і політикою вищого керівництва ЧСР щодо емігрантів. Як висловився Гаврило Гордієнко, воно прагнуло, аби допомога для емігрантів «була продуктивна, а не споживча»³², тобто у першу чергу вона мала бути спрямованою на тих, хто прагне здобути освіту чи професійний фах³³. Уряд ЧСР прагнув допомогти емігрантам виховати нову когорту інтелігенції, які б в подальшому діяли на благо свого народу на Батьківщині³⁴. Через це керівництво ЧСР не створювало широких сприятливих умов для трудових емігрантів.

³¹ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 14 – 16.

³² Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 25.

³³ Так само.

³⁴ Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha: tiskla "Legiografie", 1924. S. 5.

Відповідно ми можемо побачити, що для кожної з вище згаданих категорій емігрантів підходили різні країни. 100 років тому, попри вже наявну налагоджену прикордонну систему, державні кордони не були такими контрольованими та непрохідними, тому принаймні дістатися до більшості держав емігрант, при бажанні, цілком міг. Про це, зокрема, йдеться у низці спогадів. До прикладу, Гаврило Гордієнко, який декілька разів вимушений був перетинати кордони різних держав згадує:

«Годі ще «рубєжі не билі на замкє» й наші козаки, та й усі, хто лиш бажав чи потребував, переходили кордон з Туреччиною до Болгарії, з Болгарії до Румунії, з Румунії до Польщі, або до Чехословаччини, або з Польщі до Чехословаччини. «Свобода» була та й годі!»³⁵.

Аби краще представити стан прикордонної системи у ЧСР, він робив її порівняння з тією, що була в СРСР. Якщо у першому випадку він стверджував, що самих прикордонників досить часто можна було і не зустріти на своєму робочому місці, бо ж вони, здебільшого, обходили навколишні села і дізнавалися там необхідну для себе інформацію, то для охорони кордонів СРСР було сформовано цілі військові підрозділи та обладнано прикордонні смуги з різними перешкодами³⁶.

У наведених вище спогадах Гаврило Гордієнко окреслив головні осередки української еміграції, проте Чехословаччина на початку ХХ ст. стала однією з найпопулярніших. Цьому сприяла одразу низка причин, окрім як наявність широких можливостей для здобуття освіти.

Можна стверджувати, що спочатку її обирали як найближчу альтернативу Польщі, через яку проходила більшість емігрантів. Проблеми українців у Польщі почалися, фактично, під час Української революції, коли за договором між Симоном Петлюрою та польським урядом території Галичини було передано Польщі. Далі на загострення конфлікту вплинуло підписанням Ризького миру між Польщею та РСФСР з УСРР 1921 р.

³⁵ Гордієнко Г. М. Під щитом Марса (спогади). Філадельфія, 1976. Т. 1. С. 305.

³⁶ Гордієнко Г. М. Під щитом Марса (спогади). Філадельфія, 1983. Т. 3. С. 77.

Наслідки цієї події полягали в тому, що Польща визнавала УСРР, тобто більшовицьку владу на території України і зобов'язувалася не допомагати українським силам в боротьбі проти цієї влади та не підтримувати діяльність її політичних та громадських організацій на своїй території³⁷. Це викликало обурливу реакцію серед частини українських емігрантів, які в той час проживали в Польщі і вони вирішили покинути її територію. Таким же чином діяла і значна частка українців з Галичини через окупаційну політику Польщі³⁸. Проте це не єдині причини, які вплинули на рішення українців змінити вектор напрямку свого пошуку постійного місця проживання.

У Польщі, як уже згадувалося, були табори для інтернованих, де перебували вояки українських військових формувань, проте умови для життя у них були вкрай важкі, тому досить частими були випадки втечі звідти³⁹. Так тривало допоки ці табори не почав ліквідовувати сам польський уряд⁴⁰.

Досить поширеними випадками були втечі не лише з польських таборів для інтернованих, а й румунських та чехословацьких. Окрім бажання кращого влаштування свого життя, це могло бути пов'язано з тим, що вже була досить поширеною інформація про те, що новостворена Чехословаччина активно почала підтримувати емігрантів з колишньої Російської імперії та розпочала масштабну «російську акцію допомоги». Ця урядова ініціатива передбачала надання тимчасової фінансової підтримки тим емігрантам, які в першу чергу цього потребували. Проте головне вона була направлена на забезпечення вимушеним емігрантам можливостей для здобуття освіти, розвитку їхніх культурних та наукових поривань.

³⁷ Havel O. Osudy ukrajinské emigrace v První Československé republice se zaměřením na vysoké školství (ukrajinsky vysoký pedagogický institut Mychajla Drahomanova). PhD: 26.02.2012 / Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc. S. 21.

³⁸ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / уряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 6.

³⁹ Це твердження випливає з аналізу біографій випускників Української господарської академії, див: Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ, 2017. Т.2. 376 с.

⁴⁰ 30 червня 1924 роки польські табори для інтернованих українців були повністю розпущені. ЦДАЗУ України. Ф. 15. Оп. 2. Спр. 28. Арк. 4.

У межах «російської акції допомоги» українцям надали можливість сформувати власний національний осередок, порізно від росіян. Однак як згадує Гаврило Гордієнко, здобути від уряду ЧСР таку можливість українським емігрантам вдалося не відразу⁴¹. Микита Шаповал, який мав зв'язки з урядовими колами ЧСР, мав спочатку представити план дій щодо організації саме української еміграції та переконати їх у необхідності створення окремої від росіян правозахисної та допомогової організації для українців⁴².

Окрему урядову допомогу могли здобути люди з інвалідністю, особи похилого віку та діти. Більшість же інших емігрантів мала самостійно забезпечувати своє існування⁴³. Однак зробити це у становищі нелегального емігранта та очевидно без жодних матеріальних ресурсів у абсолютно новому середовищі на території іншої держави, очевидно, було складною задачею для багатьох з них. Тому коли уряд ЧСР розпочав «російську акцію допомоги», відомості про неї швидко почали розповсюджуватися закордоном.

Інформація про існування таких широких можливостей була відома на різних територіях як України, так і наближених до неї держав. Гаврило Гордієнко дізнався про них у таборі для інтернованих у Румунії, що спонукало його, разом з 8 його товаришами, спланувати напівлегальне переправлення в ЧСР⁴⁴.

Можна стверджувати, що інформація про те, що в ЧСР за урядової підтримки почали відкривати українські освітні заклади, була відома і українцям Галичини, яка була у міжвоєнний період у складі Польщі. Свого часу випускник однієї з гімназій у Галичині, майбутній Голова ОУН Степан Бандера розглядав подальшу перспективу свого навчання саме в Українській

⁴¹ Гордієнко Г. М. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931) (спогади). Філадельфія: накладом автора, 1977. Т.2. С. 65.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 43. Арк. 8.

⁴³ Бровченко Т. С. Політика Чехословацької республіки щодо іммігрантів (20-30-ті рр. ХХ ст.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. С. 105.

⁴⁴ Гордієнко Г. М. Під щитом Марса (спогади). Філадельфія, 1976. Т. 1. С. 305.

Господарській Академії у Подебрадах, що однак не вдалося реалізувати через те, що він не одержав документів задля виїзду закордон⁴⁵. Проте того ж таки року це вийшло у багатьох юнаків з його регіону⁴⁶.

Такий виїзд української молоді з Польщі до ЧСР дуже непокоїв польських урядовців. Як свідчить Микита Шаповал, польський уряд нарікав, що польські піддані (мається на увазі українці із територій, приєднані до Польщі) їздять вчитися в Подебради та Прагу до українських шкіл. Також Микита Шаповал стверджував, що поляки: «скріплюють свій суверенітет, цебто право панування над українським народом шляхом ... пропаганди»⁴⁷. Тобто ми бачимо ціле спрямовану політику польського уряду над контролем українського населення з метою недопускання його витоку з їхніх територій. Подібні кроки польського уряду були зроблені ще у часи існування таборів для інтернованих у Польщі, адже багато студентів, які опинилися у ЧСР, втекли з тих таборів і перетнули кордон нелегально.

Попри те, що в Радянському Союзі інформація про ці вищі навчальні заклади замовчувалася, українці Наддніпрянщини також знали про них. До прикладу Гаврило Гордієнко згадує у своїх спогадах, що часто ділився тим, як проходить навчання в УГА у листуванні зі своєю сім'єю із Запоріжжя і як його родина пишалася ним⁴⁸. Тому можна припустити, що цю інформацію не вдавалося тримати у глибокій таємниці від довколишньої громадськості в Україні.

У СРСР частину українських емігрантів, що перебували в ЧСР, було зараховано до контрреволюціонерів, що борються за незалежну Україну. Зокрема, під таку категорію підпадали Микита Шаповал та Софія Русова⁴⁹.

⁴⁵ Бандера С. Перспективи Української Революції. Київ, 2021. С. 30.

⁴⁶ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 245.

⁴⁷ ЦДАВО України. Ф.3563, Оп.1, Спр.48. Арк. 9.

⁴⁸ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 31.

⁴⁹ Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С. 42.

Найбільш популярними звинувачення у бік українських емігрантів, нав'язані радянською пропагандою, були в тому, що вони є «українськими буржуазними націоналістами» та «ворогами українського народу»⁵⁰. Такими звинуваченнями радянська влада намагалася дискредитувати політично активних українців за кордоном, адже свідчення про їхнє життя там до багатьох українців таки доходили, про що вже було згадано.

Тобто ми бачимо, що інформація про відкриття українських вищих шкіл дуже швидко була розповсюджена як серед українців на їхній Батьківщині, так і в місцях їхнього масового перебування, наприклад у таборах для інтернованих. Не в останню чергу до цього доклалися українські ініціативні сили в еміграції, які організовували роботу допомогової організації для українських емігрантів. З метою, аби українці мали куди податися по приїзді у ЧСР, членами УГК було активно розповсюджено інформацію про своє існування та те, якого роду підтримку він може надати для емігрантів.

Зрештою, обіцяні перспективи від уряду ЧСР дуже приваблювали наукову та творчу українську інтелігенцію, особливо з Наддніпрянщини. Їхнє бажання виїхати за межі батьківщини було зумовлене прицільною увагою з боку нової більшовицької влади, яка в підсумку призвела до застосування репресивних заходів по відношенню, зокрема, і до представників української інтелігенції, велика частка якої становили науковці та політичні діячі⁵¹. Один з активних членів української еміграції у ЧСР Микола Галаган згадує у своїх спогадах про період перебування у Києві, коли туди увійшли більшовики. Вони розшукували усіх причетних до українського уряду та тих, у кого знаходили посвідку про внесок на український Національний Фонд та розправлялися з ними⁵². Становище діячів науки було не кращим, адже для

⁵⁰ Даниленко О. В. Український Громадський Комітет у Чехословаччині (1921 – 1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2004. С. 1.

⁵¹ Божук Г., Зігалов В. Вклад істориків Українського вільного університету в розвиток досліджень історії України. *Українська еміграція. Історія і сучасність: (матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річчю еміграції українців до Канади)*. Львів, 1992. С. 364.

⁵² Бжеський Р. Прелюдія поступу (вістниківський доробок 1924–1934 років) / відп. ред. Г. Боряк; упоряд. В. Бойко, Т. Демченко. Київ, 2016. С. 131. (Цит: Галаган М. З моїх споминів

пристосування в нових умовах життя при новій владі їм потрібно було відмовлятися від своїх принципів і вплітати більшовицьку ідеологію в свої наукові праці⁵³. Тому цілком зрозумілими є причини не лише еміграції більшості цих діячів, а й їхній страх повертатися додому.

У ЧСР українці не зазнали перешкод для виявлення національних, політичних чи релігійних переконань⁵⁴. Також уряд Першої ЧСР надав українцям той простір для самовираження, наукової роботи та національної пропаганди на користь української справи, який вони не могли отримати у жодній іншій державі. Це було необхідними передумовами для українського руху і залученням до нього якомога більшої кількості українців закордоном⁵⁵.

Частина чеського суспільства привітно поставилася до українських емігрантів, адже українці, які оселилися у Празі у 1920-х роках були не першими серед українців, хто вирішив обрати це місто у якості тимчасового місця проживання. За двадцять років до цього вже траплявся подібний інцидент, коли 500 українських студентів перейшли на декілька семестрів навчатися у Карловий університет і залишилися з приємними враженнями від чеського середовища⁵⁶. Тобто тісні контакти між чехами та українцями на суспільному, а не політичному рівні, налагоджувалися ще у довоєнний період і говорити про абсолютне русофільство чеського суспільства, яке б значно вплинуло на перебування українців у ЧСР варто обережно.

Однак, таку проблему, як русофільство серед значної частини громадськості ЧСР таки неодноразово виділяла низка сучасників. Однією з головних заслуг, яку приписують Микиті Шаповалу перед українською еміграцією, є те, що він знаходив шляхи «врешті надщербнути цей

(1880-ті – 1920-ті рр.): Докум.-худож. вид. / Передм., комент.: Т. Осташко, В. Соловійова. Київ, 2005. С. 337.

⁵³ Даниленко О., Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький – учений і "реальний політик" (до 160-річчя з дня народження). *Краєзнавство*. 2019. № 3. С. 162.

⁵⁴ Даниленко О. В. Український Громадський Комітет у Чехословаччині (1921 – 1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2004. С. 9.

⁵⁵ ЦДАВО України, Ф.3563, Оп.1, Спр. 43, Арк. 1а зв.

⁵⁶ Колесса О. Погляд на історію українсько-чеських взаємин від Х до ХХ в. Прага, 1924 С. 16.

русофільський граніт (...) та здобути діючу симпатію для задоволення потреб україн. людей і нації, як це робили чехи в значно ширшому масштабі для руської еміграції»⁵⁷. І в цьому дійсно є значна доля правди, про певну підтримку чехів саме по відношенню до нашої еміграції збереглося чимало свідчень. Уряд ЧСР проявляв її на конкретних діях і що важливо, попри русофільську налаштованість частини урядовців ЧСР, щодо українців на урядовому рівні не чинили утисків і їм була надана широка підтримка⁵⁸.

Також багато дослідників політики уряду ЧСР щодо емігрантів відзначають, що головні діячі Першої Чехословацької Республіки, у першу чергу Томаш Гарріг Масарик, базували її у першу чергу на ідеях гуманізму. Підтвердженням цього твердження може слугувати така показова деталь. Історикиня Тетяна Бровченко наводить у своїй дисертації тезу, що потік емігрантів у ЧСР хоч і контролювався, проте у будь-якому разі їх на початку 1920 – тих рр. не депортовували через те, що це була дороговартісна процедура⁵⁹. Однак у той же час уряд Першої Чехословацької Республіки не шкодував щорічно виділяти значні кошти зі свого державного бюджету на допомогу емігрантам, значна частина з яких була українцями. Причому це була не лише гуманітарна допомога. Вона також була спрямована в першу чергу на те, що українці здобудуть можливості завершити навчання та повернуться додому інтелектуально та морально «підкованими» до роботи задля побудови суспільства, базованого на демократичних цінностях.

Тобто фактично у виборі пріоритетів розподілу коштів уряд ЧСР обрав найбільш гуманний, проте найменш вигідний для себе, адже окрім як сприянню створенню національно-свідомої еліти, яка б у подальшому могла принести на свою Батьківщину ідеї демократії, уряд ЧСР більше не

⁵⁷ ЦДАВО України, Ф.3563, Оп.1, Спр. 248, Арк. 3.

⁵⁸ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага: Легіографія, 1924. С. 12.

⁵⁹ Бровченко Т. С. Політика Чехословацької республіки щодо іммігрантів (20-30-ті рр. ХХ ст.) дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. С. 77.

переслідував ніяких цілей щодо цих осіб. Однак варто зазначити, що наведений вияв приязності уряду ЧСР прослідковувався саме на початку 1920 – х рр. Пізніше ж випадки депортації українських емігрантів з ЧСР таки були наявні, особливо якщо це були вихідці з українських територій підконтрольних Польщі⁶⁰. Таку зміну політики вищого керівництва ЧСР щодо емігрантів можна пояснити його бажанням суворіше регулювати потік нових емігрантів в умовах загальної економічної кризи.

Також варто зазначити про загальну атмосферу, яка панувала ЧСР, про що згадує Степан Віднянський. Він акцентує увагу на тому, що це був хоч і тільки-но створений утвір на політичній карті світу, проте він уже представляв себе як високорозвинена демократична держава з ефективними правовими інституціями. Такі державні принципи, у тому числі, сприяли відносно легкій реінтеграції українців у чесько-словацький простір⁶¹.

Однак проблеми у інтеграції українців у новий державний простір, очевидно, були. Перш за все більшість українців були нелегальними емігрантами, тому вони були вимушені, на додачу до життя в тяжких матеріальних умовах, ще й вирішувати низку бюрократичних моментів задля легалізації свого проживання закордоном. Українські правозахисні організації, покликані допомагати українцям закордоном, реєстрували їх у себе та допомагали з отриманням документів на перебування у ЧСР.

У зв'язку із завершенням Першої світової війни, свою діяльність почала міжнародна організація – Ліга Націй, яка окрім завдань зі збереження миру в Європі, ставила за мету «виробити загальні міжнародно-правові норми, що

⁶⁰ Яворський А. Політика керівництва Чехословаччини щодо українських емігрантів та їх професійних об'єднань у 20–30-х рр. ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2016. Вип. 46. С. 181.

⁶¹ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді. Київ, 1997. С. 23.

сприяли б урегулюванню проблем правового та політичного характеру, пов'язаних з емігрантами»⁶².

Андрій Яворський наводить щодо цього такі дані. Юридичний статус емігрантів, які були змушені покинути свою Батьківщину через Першу світову війну, розроблявся у міжнародних договорах в межах Ліги Націй 1922, 1924 і 1928 рр., до яких приєдналась більшість європейських держав, у тому числі й Чехословаччина⁶³.

Фактично з початку функціонування Ліги Націй, нею було задекларована чинність «нансенівських паспортів». Проте з ними українські емігранти мали низку проблем. Зокрема, у графі «національна приналежність» українців зараховували до росіян, через що представництва українських емігрантів з різних держав мали конфлікти з представниками Ліги Націй. Як влучно коментує Іван Шовгенів, цей прецедент був прикрим у першу чергу через те, що в українців забирали право гідності⁶⁴.

Таке небажання визнавати українців свідчило як і про підтвердження сталого стереотипу про те, що радянське=російське, так і про те, що українців не хотіли визнавати, через те, що визнання нації колись би означало визнання держави, на що не могли погодитися більшість європейських держав того часу.

Для багатьох емігрантів таке систематичне ігнорування прохань про визнання своєї національності у нансенських паспортах дійсно було болючим моментом⁶⁵. Через це вони довгий час продовжували «повертати собі національну гідність» як на побутовому рівні, так і офіційно, допоки у 1930 році уряд ЧСР не видав розпорядження змінити інформацію у графі

⁶² Бровченко Т. С. Політика Чехословацької республіки щодо іммігрантів (20-30-ті рр. ХХ ст.) дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. С. 45.

⁶³ Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): колективна монографія. Львів, 2017. С. 187.

⁶⁴ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 325.

⁶⁵ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 43 Арк. 2 зв.

«національність» в нансенівських паспортах для українців і спростити процедуру зміни попередніх⁶⁶. Таким чином, українці на офіційному рівні, принаймні у ЧСР, повернули собі справжню національну приналежність.

Окремо варто згадати і про права політичних діячів, які проживали в ЧСР. Їх було не так багато з головної причини: ЧСР мала чітку заборону на ведення політичної діяльності для емігрантів, хоч зрештою, цією умовою часто нехтували⁶⁷.

Заборона політичної діяльності для українських емігрантів була зумовлена тим, що уряд ЧСР, разом з українцями у себе в столиці та містечках, здобув у той час майже півмільйона українців Закарпаття, яке було приєднано до ЧСР у 1919 році і було в складі цієї держави до 1939 р. Задля збереження влади над цією територією та уникнення дестабілізації в ньому, яка могла бути спричиненою активністю українських інтелектуальних кіл, уряд ЧСР намагався мінімізувати подібні впливи. У першу чергу це стосувалося «контрреволюційних дій»⁶⁸.

Представники української політичної еміграції не могли відкрито провадити політичну діяльність навіть не через те, що вони б відразу потрапили б під варту чи були б депортованими, а суто через власні зрозумілі перестороги. До прикладу, влучну тезу навів Дмитро Дорошенко: «Основна перешкода та, що ми тут не маємо свободи рухів. Не через заборони, чи фізичні перешкоди, а тому, що всі ми морально зв'язані, перебуваючи на утриманні тутешнього уряду»⁶⁹. Безсумнівно, ніяких репресивних заходів щодо української політичної еміграції урядом ЧСР проведено не було. Усе обмежувалося офіційними попередженнями від уряду, як було у випадку із

⁶⁶ Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.): колективна монографія. Львів, 2017. С.187-188.

⁶⁷ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді. Київ, 1997. С. 44.

⁶⁸ Československá pomoc guské a ukrajinské emigraci. Praha, 1924. S. 5.

⁶⁹ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 316.

Микитою Шаповалом. Але напруга між урядом ЧСР та українськими ініціативними силами з роками лише зростала і все вказувало на те, що така абсолютно не вигідна для ЧСР матеріальна підтримка для емігрантів може згорнутися за найменшого спротиву.

Причиною такого запобігання політичних рухів було також і в бажання уряду ЧСР зберігати спокій у своїй державі, адже різними методами потрібно було запобігти конфліктам українців з росіянами. Вони фактично жили в одному просторі і повного порозуміння між ними не було досягнуто ніколи. Також для уряду ЧСР було важливо, аби українські політичні діячі не втручалися у внутрішню політику країни, хоча задля цього було декларовано, що емігранти не можуть бути політичними діячами в урядах ЧСР, що є звичною практикою для більшості держав.

Збереглися свідчення і про доволі приязне ставлення прикордонної служби ЧСР до тих, хто очевидно не з доброї долі опинився за кордоном. Валентин Сім'янець, який служив у полку Чорних запорожців і був вимушений тікати з польського табору для інтернованих, у спогадах про свої поневіряння за кордоном згадує, що чеські прикордонники не просто пожаліли його та товариша і пропустили їх при перетині кордону до ЧСР, але і вказали їм напрямок до найближчої залізничної станції та населеного пункту. Однак із його свідчень також стає зрозуміло, що прикордонники ЧСР таки виконували свою пряму роботу по контролю прикордонної зони, адже не відразу пропустили двох молодиків⁷⁰. Проте цей прецедент дає нам змогу зрозуміти, що при великому бажанні та завдяки «силі випадку» опинитися нелегально на території іншої держави було цілком можливо.

Відповідно ми бачимо, що у міжвоєнний період ситуація з напливом емігрантів не була ще достатньо контрольованою, тому у нашому випадку українці через безвихідність свого становища, вирішували шукати тимчасовий притулок у низці держав, керуючись різними критеріями. Значний потік

⁷⁰ Сім'янець В. Чорні запорожці. Київ. 2021. С. 441- 444.

українських емігрантів саме до ЧСР можна пояснити тим, що ця держава територіально розташовувалася відносно близько до України. Також ЧСР почала безпрецедентну акцію допомоги емігрантам з колишньої Російської імперії. Зрештою, загальна політична атмосфера сприяла легкій адаптації української еміграції у нових умовах життя, що було важко зробити у низці інших держав у міжвоєнний період.

Загалом життя українських емігрантів в Чехословаччині зазнало певних покращень, особливо для тих українців, які спочатку перебували в таборах для інтернованих. Після приїзду у ЧСР вони отримували мінімальну матеріальну допомогу, медичне обслуговування та місце для тимчасового проживання, а в скорому часі і місце для навчання і можливість реалізувати свій потенціал завдяки навчанню в спеціалізованих закладах. Також можна констатувати, що найбільш лояльним щодо питань визнання українців окремим народом у правовому полі були саме урядові кола ЧСР, які затвердили зміни в нансенівських паспортах українських емігрантів. Таким чином емігранти отримували певні пільги та право на проживання поза межами своєї Батьківщини. Також реєстрацією емігрантів опікувався УГК з метою полегшення бюрократичних моментів українських емігрантів. Із найбільших вагомих заборон у правовому полі була заборона введення політичної діяльності.

Проте погіршували ці переваги зовнішні чинники, з якими стикнулася українська еміграція, а саме не завжди товарицьки налаштоване чеське суспільство, межування з великою кількістю росіян, переховування від польської влади та необхідність приховувати свою політичну діяльність.

Тим не менш, незважаючи на певні переваги, здобуті українськими емігрантами в чеському суспільстві, їх період перебування в ЧСР був ознаменований цілою низкою зовнішніх чинників, що ускладнювали адаптацію українців на новому місці. Серед цих чинників можна виділити не завжди товарицьки налаштоване чеське суспільство, межування з великою

кількістю росіян, переховування від польської влади та необхідність приховувати свою політичну діяльність.

Таким чином, підсумовуючи все сказане раніше, можна констатувати, що, незважаючи на ряд переваг ЧСР для українських мігрантів у порівнянні з іншими країнами, їх перебування на території цієї держави було пов'язано з низкою локальних факторів, що впливали на можливість їх швидкої адаптації в чеському суспільстві.

2.2. *Класифікація української еміграції на території Чехословаччини у міжвоєнний період.*

Явище еміграції набуло практичного значення для українців ще з другої половини ХІХ ст., проте нова її хвиля в період революційних подій доби УНР мала абсолютно новий характер, адже, на відмінно від попередніх десятиліть, це була вже, у першу чергу, не трудова, а саме політична еміграція.

Зasadничо, від початку свого формування, українська еміграція в ЧСР була політичною, що можна підтвердити висновками низки істориків. Так за визначенням науковця Валерія Власенка: «Під політичною еміграцією ми розуміємо ту її частину, яка була політично вмотивована, ідеологічно визначена й організаційно структурована та сповідувала ідею української державності в різних її формах»⁷¹, що цілком підпадає під характеристику більшості українських емігрантів післяреволюційних часів і виняток у якій становлять хіба що дружини, діти та інші члени родин політичних емігрантів, які вирушили з ними за кордон. В іншій своїй праці історик наводить ще один переконливий аргумент на користь політичного характеру української еміграції в ЧСР, адже він стверджує, що: «вихід її за межі Батьківщини був спричинений *явищами політичного характеру* – поразкою Української

⁷¹ Власенко В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9041-vlasenko-valerii-natsionalnodemokratychno-seredovyshche-mizhvoiennoi-ukrainskoi-emihratsii-v-krainakh-pivdennoskhidnoi-yevropy.html> (дата звернення: 06.10.2023).

революції 1917-1920 рр., встановленням в Україні радянського режиму, політичними репресіями і, як наслідок, - невизнанням більшовицької влади»⁷².

Зрештою дослідником української діаспори Володимиром Трощинським ця версія підтримується тим, що саме політична еміграція здебільшого є примусовою і здійснюється «під тиском держави, правлячого режиму, окупаційної влади тощо», на відміну від економічної, яка все ж має добровільний характер⁷³. Проте тезу про політичний характер тогочасної української еміграції в подальшому відкинув голова УГК та партії соціалістів-революціонерів у ЧСР Микита Шаповал, який зазначав, що: «Поняття політичної еміграції може відноситися в дійсності лише до політично-активної частини її, цеб-то до інтелігенції⁷⁴, яка й на еміграції виявляє і демонструє свої політичні якості, тоді як робітництво і особливо селянство на еміграції політично себе не виявляють»⁷⁵.

Ця теза Микити Шаповала має значне підґрунтя, на якому варто зупинитися детальніше. Як ми бачимо, його упередженість до представників робітничих та селянських груп українських емігрантів, яка полягає в нівелюванні їхньої участі в громадському житті українських емігрантів, була зумовлена більше не тим, що він не визнає її політичною еміграцією як такою, а тим, що вона в подальшому себе не проявляла саме в сфері політичної боротьби, хоч саме на них він покладався під час своєї політичної діяльності та на початковому етапі формування української еміграції у ЧСР⁷⁶. Микита Шаповал звинувачує ці соціальні групи в аполітичності і малій національній свідомості, що повело за собою занепад діяльності української еміграції⁷⁷.

⁷² Власенко, В. Міжвоєнна українська політична еміграція на Балканах (до питання про термінологію). *Суспільно-політичні процеси на українських землях*. Суми, 2013. С. 14.

⁷³ Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. С. 3.

⁷⁴ Підкреслення наведено з метою повної реконструкції цієї цитати.

⁷⁵ ЦДАВО України, Ф.3563, Оп.1, Спр. 48, Арк. 3 зв.

⁷⁶ Микита Шаповал. *Схема життєпису. Біографія. Листи / упоряд. та передм. А. Савченко; прим. А. Савченко, М. Кулішов*. Харків, 2023. С. 79.

⁷⁷ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 62. Арк. 2. зв.

Проте питання політичної/трудової еміграції не єдине, яке виникає при класифікації української еміграції. Через значну неоднорідність української еміграції у ЧСР, головний фокус в цій роботі буде зміщено на тих українських емігрантів, які були безпосередньо пов'язані з громадськими чи професійними організаціями, заснованими українцями в ЧСР у 20-х рр. минулого сторіччя і цей вибір можна пояснити такими причинами:

- саме емігрантським об'єднанням, а не конкретно емігрантам, здебільшого надходила урядова допомога від вищого керівництва ЧСР. У звіті МЗС ЧСР таке рішення аргументується величезною кількістю емігрантів, яка опинилася у ЧСР і фізичною неможливістю допомогти їм усім силами лише чехословацьких політиків⁷⁸.
- важко назвати українськими емігрантами тих людей, які ідентифікують себе з росіянами і приєднувалися саме до російських емігрантських центрів у Чехословаччині, хоча вони і мали територіальну прив'язку до України. Такі люди в більшості були вояками армій Антона Денікіна та Петра Врангеля⁷⁹ (проте були винятки, коли на різних етапах, зокрема і вже в інтернуванні, деякі вояки згаданих військових формувань переходили до українських армій і приєднувалися саме до організованої частини української еміграції)⁸⁰. Також були українці, які несвідомо приписували себе саме до «руських» емігрантів через особливості національної самосвідомості українців того часу. Відповідно попри те, що серед росіян їх була значна більшість, вирахувати їх і якось пояснити специфіку їхнього проживання досить складно⁸¹.
- українська трудова еміграція, яка була наявна у ЧСР з на початку ХХ ст., як правило, могла скористуватися лише «мінімальною» допомогою від уряду цієї держави. Вона була чисельною, але у межах цього

⁷⁸ Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha, 1924. S. 5.

⁷⁹ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 48. Арк.1.

⁸⁰ Коваль Р., Моренець В. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ, 2015. Т.1. С. 36.

⁸¹ Даниленко О. Українська еміграція у Чехословаччині (1920-і роки): соціокультурний аспект. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2001. Вип.10. С.38.

дослідження не є репрезентативною задля розуміння того, чим було унікальне становище тих українських емігрантів, які у ЧСР займалися науково – освітньою та громадською діяльністю.

- частина українських емігрантів у ЧСР не затримувалася довгий час у цій державі, тому першопочатково ці представники були зайняті суто влаштуванням власного життя. Відповідно вони використовували ЧСР часто не як місце для продовження навчання на національних засадах, а як транзитний пункт для переходу в інші країни⁸².

Через те, що частина українців або зараховувала себе до росіян, або не реєструвалася в українських допомогових організаціях, дослідникам по сьогодні складно назвати точну цифру українців, які опинилися у ЧСР у міжвоєнний. Микита Шаповал свого часу на основі власних підрахунків констатував, що загалом українців у ЧСР, у тому числі з тими категоріями емігрантів, які були згадані вище, налічувалося близько 200 тисяч⁸³.

З наведеного переліку можна констатувати, що у нас уже є чітко окреслена категорія українських емігрантів, яка була сформована у ЧСР. Проте задля ефективного аналізу становища українських емігрантів, яке різнилося в різних соціальних групах, її варто розділити на ще три категорії, а саме: політичну, наукову та військову, адже очевидно, що становище кожної з них було різним.

Українським політичним діячам в Чехословаччині була надана можливість збереження власних політичних поглядів, так само як і можливості для напівлегальної політичної діяльності в іншому руслі. До прикладу, керівники емігрантських допомогових та громадських організації декларували, що вони керують неполітичними організаціями. Однак на практиці, вони не полишили політичного курсу, адже продовжували налагоджувати зв'язки зі своїми однопартійцями закордоном.

⁸² Даниленко О. Українська еміграція у Чехословаччині (1920-і роки): соціокультурний аспект. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2001. Вип.10. С. 38.

⁸³ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 48. Арк. 5.

Власне, головне досягнення діяльності українських політичних сил у ЧСР було пов'язане, в першу чергу, саме з тим, що їм вдалося створити масштабні допомогіві організації задля різнобічної допомоги українській еміграції та забезпечити для неї фінансову підтримку з боку уряду ЧСР. Також важливим аспектом їх роботи було лобіювання інтересів української еміграції.

Варто відзначити, що більшість з українських політичних діячів в еміграції мали власну сферу наукових зацікавлень і відповідно вони стали корисними і в новостворених українських закладах освіти на території Чехословаччини, а саме Українській Господарській Академії (УГА), Українському Вільному Університеті (УВУ), Українському вищому педагогічному інституті імені Михайла Драгоманова (УВПІ). У цих закладах освіти працювали плеяда видатних українських науковців та митців, закордонна діяльність яких є важливою складовою цього дослідження. Можна стверджувати, що наукова еміграція була об'єднаною з політичною і тому, що дуже часто вони взаємодіяли в різних емігрантських проєктах. До прикладу, в складі УГК, окрім членів Головної Управи, працювали і українські науковці, яких там налічувалося близько сотні осіб⁸⁴.

Третьою найбільшою групою української еміграції були військові, які «були найбільш організованою частиною української еміграції»⁸⁵. Після закінчення Першої світової війни за кордоном у таборах для інтернованих залишалися колишні військовополонені, які у підсумку опинилися у становищі емігрантів⁸⁶. Їм було найважче з огляду на повну зміну діяльності, адже на відмінно від політичної та наукової еміграції, колишні військові раніше вели свою боротьбу за допомогою зброї, натомість ті ж самі політичні діячі боролися за допомогою власного авторитету та статусу. Відповідно

⁸⁴ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 8.

⁸⁵ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 6.

⁸⁶ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 4.

закордоном останні фактично без змін продовжували свою роботу, натомість перші мали повністю перелаштовуватися на нові умови життя. Проте варто віддати належне, що військові емігранти дійсно були згуртованими і навіть в силу різних обставин, до прикладу часто пов'язаних з чутками про можливість повалення більшовицького режиму, консолідувалися між собою задля створення або відновлення військово-політичних організацій⁸⁷.

Відсоткове співвідношення числа всіх цих груп було проведено управою УГК, який реєстрував українських емігрантів, які до нього зверталися. Таким чином, з 5209 осіб, які пройшли через УГК в період від 1921 до 1924 рр., селян нараховувалося 2724 осіб (52.4 %), робітників – 651 особа (12.4 %), інтелігенції – 1682 (32.4 %), торговців – 79 (1.4 %), землевласників – 73 (1.4 %).

Якщо політична та наукова групи вірогідно зараховували до інтелігенції, то військові, очевидно, розпорошилося по селянах і робітниках, хоча не виключено, що певна їх частка налічується і в інших трьох категоріях.

Попри те, що ми з'ясували, що більшість дослідників схильні зараховувати всі ці три категорії людей до політичної еміграції, у роботі окреслення діяльності емігрантів буде зроблене саме на основі тих осіб, які проявили політичну та громадську активність в еміграції. Такий вибір зроблений зовсім не через знецінення військової еміграції та їхнього чи не найскладнішого становище закордоном, попри те, що така тенденція була безпосередньо серед емігрантів. Дотичними до роботи щодо розвитку українських зв'язків з іншими країнами чи популяризації української справи було небагато емігрантів. Ініціативні сили української еміграції всіма засобами намагалися мобілізувати «емігрантську масу»⁸⁸. Гаврило Гордієнко, який навчався в УГА і сам констатовував, що він та його оточення переймаються суто про влаштування свого власного життя, тому часу на якусь громадську роботу просто бракує. Простір для творення політичної роботи

⁸⁷ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 256.

⁸⁸ Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. С. 53.

був, проте важкі матеріальні умови життя, відсутність політичного досвіду і інколи навіть страх його здобувати⁸⁹, призвели до того, що досить мала частка української еміграції була причетна до громадської роботи.

Варто відмітити, що емігрантський досвід представників військової еміграції був зовсім відмінним від досвіду тодішньої української еліти в широкому розумінні цього слова. Так само і діяльність обох цих категорій була абсолютно різною через низку факторів: соціальне становище в еміграції, матеріальне становище, особисті зв'язки. Це те, що було перевагою саме українських політиків та науковців, які до того ж мали бажання здобути певний соціальний капітал у народу. Це спонукало їх до розгортання широкої діяльності та реалізації низки проектів створених на благо українців. Військова ж еміграція потребує досліджень у іншому руслі, а саме аналізу спогадів про їхнє бачення політичної ситуації, яка склалася в Україні під час Української революції, їх самоорганізованість у військові організації закордоном з метою скупчення військових сил для повернення в Україну, їхній буденний досвід проживання у статусі емігранта і т.д.

На основі наведених у підрозділі фактів можна констатувати, що через військові конфлікти в російсько-українських та польсько-українських війнах, за межами України опинилися не тільки ті люди, які брали безпосередню участь у бойових діях, але й ті, хто тримав політичне кермо влади у цей період, ті, хто були незгодні з новими режимами на території України і зрештою прості цивільні емігранти, які були членами родини якоїсь із попередньо перелічених категорій. Саме наведені фактори зумовлювали вкрай неоднорідний склад української еміграції в ЧСР.

Така різноманітність еміграції ускладнює висвітлення її досвіду життя за кордоном та діяльності там. Тож у цій роботі буде проаналізовано саме політичну еміграцію, яка визначається такою за фактом політичної та громадської активності закордоном.

⁸⁹ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 162.

2.3. Головні осередки та структури емігрантів-українців у ЧСР

Консолідація української еміграції в Чехословаччині відбувалася найчастіше за професійною, соціальною, та політичною ознаками.

Науковець Володимир Трощинський виділяє 4 політичні течії, які побутували серед них, а саме: соціалістичну, ліберальну-демократичну, монархічну та націоналістичну⁹⁰. Найбільш популярними у ЧСР серед українських емігрантів були перші два напрямки. Відповідно, у ЧСР діяли і їхні партійні центри.

Кожна з партій, які були сформовані в еміграції, основні з яких були соціал-революційна та соціал-демократична партії, намагалися залучитися підтримкою українських емігрантів та політичних союзників з інших держав. Обидвом це вдалося зробити, однак соціал-революційна партія відчутно збільшила свій вплив у 1921 році, коли уряд ЧСР надав їй керівникам значну матеріальну підтримку задля допомоги українським емігрантам.

Така підтримка соціалістів-революціонерів пов'язана з тим, що її представники, головним чином Микита Шаповал, активно налагоджували контакти з головними політичними діячами ЧСР та здобули серед них довіру та авторитет. Зокрема він контактував з президентом ЧСР Томашем Гаррігом Масариком, міністром МЗС ЧСР Едвардом Бенешем, його заступником Вацлавом Гірсою та ін. З початку 1920 – х рр. Микита Шаповал намагався налагодити доброзичливі відносини з ними, аби домогтися урядової підтримки для українських емігрантів.

Можна припустити, що уряд ЧСР також намагався надати керування допомогою емігрантам тим керівникам, які є для останніх не чужими та найбільш популярними. У зв'язку із соціальним складом української еміграції у ЧСР, що характеризувався відчутним кількісним переважанням селян та робітників, вони були більш прихильні саме до соціал-революціонерів.

⁹⁰ Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. С. 53.

Відповідно, у зв'язку із розгортанням урядом ЧСР «російської акції допомоги» і тим, що українські емігранти домоглися окремого від росіян фінансування на свою діяльність з неї, був створений Український Громадський Комітет (УГК), який мав на меті у першу чергу подбати про українських емігрантів у ЧСР: надати їм необхідну матеріальну підтримку та допомогти адаптувати в новому середовищі⁹¹. Згодом УГК поставив перед собою і інші завдання, а саме залучити українців у ЧСР до культурного життя цієї країни і надати їм в нових умовах можливості для здобуття освіти, необхідної для майбутньої роботи на Батьківщині⁹². Його головою було обрано Микиту Шаповала.

Станом на 1921 р. саме УГК був покликаний стати проміжною ланкою між урядом ЧСР та пересічними емігрантами. Через специфіку політики ЧСР щодо емігрантів, яка передбачала, що урядова допомога буде надана не окремим емігрантам, а громадським організаціям, які візьмуть під свою відповідальність розподілення коштів⁹³, існування подібного УГК було вкрай важливим.

Ті українські емігранти, які масово почали з'являтися у ЧСР з 1919 р. зіштовхнулися з низкою проблем, які часто були не в змозі подолати самотужки. До цього переліку можна віднести легалізацію свого проживання, знаходження роботи та житла. Відповідно за визначенням Андрія Яворського: «потреба в захисті українських національних інтересів перед органами влади республіки, організації проживання в чужому та незнайомому середовищі...привела до створення емігрантами власної організаційної структури»⁹⁴.

⁹¹ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 4.

⁹² Так само. С. 6.

⁹³ Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha, 1924. S. 5.

⁹⁴ Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.): колективна монографія. Львів, 2017. С. 190.

Українці могли користуватися допомогою у рамках «російської акції допомоги» і через російські організації, зарахувавши себе до росіян. Однак більшість українських емігрантів такий варіант не влаштував. Не дивно, що саме Микита Шаповал зорганізував окремий від російських емігрантів комітет по допомозі саме українським емігрантам. Під час Української революції на засіданні Малої Ради 23-31 жовтня 1917 року саме він наполягав на тому, що український політикум не може допустити, аби на Всеросійських Установчих Зборах питання автономії українців вирішували росіяни⁹⁵.

До УГК увійшли такі українські громадсько-політичні та культурно-освітні діячі як Микита Шаповал (незмінний голова), Никифор Григорій, Іван Шовгенів, Дмитро Антонович, Борис Матюшенко, Микола Галаган, Василь Біднов, Софія Русова та інші⁹⁶. Їхній склад не був сталим і загалом коливався у межах 100 осіб⁹⁷.

Важливість існування подібної організації для самих політичних діячів, які опікувалися нею, влучно пояснила історикиня Валентина Піскун, адже як вона зазначає: «Одним із засобів самореалізації українських політичних емігрантів у країнах перебування стали різноманітні громадські об'єднання неполітичного спрямування»⁹⁸. У чомусь це була альтернатива конкретно політичній діяльності, яка велася відразу у 20-х рр. на визнання України і перетворилася у доведення окремішності України⁹⁹.

Бажання повернутися з новими силами на Батьківщину було у великої частини емігрантів, тому марнувати можливості громадсько-політичної та культурно-освітньої праці вони не стали. Станом на 1920-ті роки українські

⁹⁵ Роман Бжеський. Прелюдія поступу (вістниківський доробок 1924–1934 років) / відп. ред. Г. Боряк; упоряд. В. Бойко, Т. Демченко. Київ, 2016. С. 101.

⁹⁶ Даниленко О. В. Український Громадський Комітет у Чехословаччині (1921 – 1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2004. С. 13.

⁹⁷ Головними серед них були члени управи УГК: голова УГК і 2 заступників, та управителі відділами УГК: 8 осіб. Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 8.

⁹⁸ Піскун В. Українська політична еміграція 20-х рр. ХХ ст. у контексті економічних інтересів світового співтовариства. Наукові записки. Острог, 2008. Вип. 11. С. 340.

⁹⁹ Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. С. 97 – 98.

політичні діячі та інтелектуальні еліти в еміграції не полишали своїх надій на консолідацію українців заради нової революції в Україні, саме тому їх бажання створювати подібні організаційні об'єднання є цілком закономірним.

Значну роль тут відіграла також сильна політична пам'ять, яка була притаманна частині української еміграції закордоном. Наявність власної державності у минулому сильно впливає на етнічну свідомість, тож відповідно втрата цієї державності надто болісно відображається на національно-свідомих особах. Ті ж у свою чергу, намагаються зберегти свою національну ідентичність, культуру, мову та головне показати свою окремішність¹⁰⁰. Ці методи проявлення власної національної приналежності були притаманні для тих українським емігрантів, які зараховували себе до українського емігрантського табору.

Виявом цього є, зокрема, той факт, що на початку 1920 – х рр. спільними зусиллями українських емігрантів, головним чином членами УГК та за сприянням уряду, у ЧСР у досить малі терміни були відкриті науково – освітні установи, які базувалися на українських засадах. Більше десятиліття українські емігранти збагачували в них свою культуру, здобували необхідні як для професійного фаху, так і для підкріплення національної свідомості знання.

За 4 роки існування УГК опікувався не лише створеними інституціями, але й емігрантами: надавав їм тимчасове місце для проживання в перехідній станиці УГК¹⁰¹, необхідну медичну допомогу¹⁰² та одяг¹⁰³, реєстрував їх у себе¹⁰⁴ та клопотав перед урядом ЧСР про надання їм пружказу – документу на право побуту¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / О. Рафальський та ін. Київ, 2022. С. 61.

¹⁰¹ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 18 – 21.

¹⁰² Так само. С. 26 – 29.

¹⁰³ Так само. С. 16, 18.

¹⁰⁴ Так само. С. 11.

¹⁰⁵ Так само. С. 11.

Гаврило Гордієнко, який пройшов шлях вихідця з таборів для інтернованих без будь-яких засобів для прожиття згадував, що УГК приймав під свою опіку всіх, хто називав себе українцем¹⁰⁶. Валентин Сім'янець, який також опинився у ЧСР після втечі з польського табору для інтернованих без будь-яких засобів на прожиття, згадував, що у нього не було проблем з реєстрацією в УГК¹⁰⁷. Інша справа, що цей комітет міг надати лише мінімальну допомогу, тому емігранти все одно або мусили працевлаштовуватися, або вступати на навчання і отримувати академічні стипендії.

В обидвох випадках УГК з великою ймовірністю міг надати необхідну допомогу. Ті, хто прагнув здобути освіту, мали досить широкий вибір можливостей та місць для цього з мінімальними перешкодами при вступі.

До прикладу, перешкодами для вступу в УГА, УВУ чи УВПІ були, зазвичай, вікові обмеження до 35 років, відсутність документів про наявність середньої освіти, брак стипендій¹⁰⁸. Ті, хто прагнули працевлаштуватися, або кому потрібно було це зробити найближчим часом задля отримання дозволу на довготривале проживання у ЧСР¹⁰⁹, могли зареєструватися в бюро праці при УГК та чекати, поки представники УГК знайдуть їм відповідну роботу¹¹⁰.

Тобто важливість УГК полягала в тому, що в українців у ЧСР було своє представництво, яке могло взяти їх на поруки, представляти їхні інтереси та надавати безпосередньо фінансову підтримку. Станом на 1921 рік таке представництво у вигляді Надзвичайної дипломатичної місії УНР ще діяло в Празі. Щоправда, допомогти українським емігрантам у ЧСР воно могло фактично лише в сприянні отримання документів про легітимацію, які

¹⁰⁶ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С.18.

¹⁰⁷ Сім'янець В. Чорні запорожці. Київ. 2021. С. 449.

¹⁰⁸ Це твердження випливає з аналізу біографій випускників Української господарської академії, див: Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ, 2017. Т.2. 376 с.

¹⁰⁹ Яворський А. Політика керівництва Чехословаччини щодо українських емігрантів та їх професійних об'єднань у 20–30-х рр. ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2016. Вип. 46. С. 180.

¹¹⁰ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С.25.

засвідчували українську національність. Однак і документ про легітимацію не міг бути дійсними, якщо його не було засвідчено у російському відділі МЗС ЧСР¹¹¹.

Можна стверджувати, що через стрімке погіршення справ в УНР та швидку втрату української державності, подібні українські представництва в різних державах були малоефективними. Російські ж представництва, які діяли у ЧСР, були табуйовані серед значної частини українських емігрантів¹¹². Відповідно потреба в існуванні офіційного представництва українських емігрантів була колосальною.

Попри те, що УГК створили соціал-революціонери, представники інших політичних поглядів, зокрема соціал-демократи також приєдналися до неї, що, однак, було для них нелегким рішенням. Прийняли вони його за умови, що в УГК буде переобрана Управа Комітету і туди будуть включені представники соціал – демократів, що, власне, було здійснено¹¹³.

Через такий різнопартійний склад, статутом УГК було передбачено нехтування особистими політичними інтересами, однак на практиці цього досягнуто не було. Це стане причиною великої кількості проблем та розбіжностей серед діячів УГК та українських партій в еміграції. Зрештою, у жовтні 1923 року більшість соціал-демократів показово виходять з УГК у знак протесту¹¹⁴, а ті соціал – демократи, які залишилися, звинувати Шаповала у низці протиріч¹¹⁵.

Загалом, висока конфліктність у середовищі українських емігрантів простежується у багатьох інших подальших моментах їхнього співжиття на території ЧСР, хоча не можна сказати, що ці політичні групи були прямо

¹¹¹Бровченко Т. С. Політика Чехословацької республіки щодо іммігрантів (20-30-ті рр. ХХ ст.) : дис... канд. Іст. Наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. С. 84.

¹¹² Так само.

¹¹³ Бетлій О. Доба українського громадського комітету у ЧСР (з історії українсько-чеських відносин у ХХ ст.). Наукові записки НаУКМА: Спеціальний випуск. 2000. Т.18, ч.1. С. 124.

¹¹⁴ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 160-161.

¹¹⁵ Так само. С. 300-302.

протилежними одна до одної. Їхні головні засади були однаковими: невизнання радянської влади та бажання вибороти самостійну Україну¹¹⁶.

До прикладу, політичні інтереси, через які представники соціал-демократів не могли переступити на шляху конфронтації з соціал-революціонерами далися в українському емігрантському осередку в знаки і через 10 років під час підготовки протесту, приуроченому польській пацифікації 1930. Через репресії польського уряду щодо українців і через високий резонанс, який вони набули, не в останню чергу через розповсюдження інформації про це самими українцями закордоном, емігранти у ЧСР створили протестний комітет. Проте попри те, що соціал-демократи все ж співпрацювали з соціалістами-революціонерами, вони відмовилися брати участь у підготовці цього протесту проти пацифікації. Причини на те були очевидні, адже соціал-демократів вважали «сторонниками варшавського уряду». Це ще більше підірвало довіру до них частини української еміграції і сприяло ще глибшому розколу між групами емігрантів¹¹⁷.

Відповідно ми бачимо, що внутрішні міжпартійні суперечки в українському емігрантському просторі були хоч і негативним, проте звичним явищем для українців закордоном. Подібні всередині УГК були каталізатором того, що робота організації була часто незлагодженою і починала викликати недовіру уряду ЧСР, який безпосередньо фінансував його діяльність.

Ще однією причиною ослаблення та відповідно припинення діяльності УГК було те, що ця організація за 4 роки своєї діяльності виконала свої організаційні завдання. За визначенням Олександра Даниленка: «Одноканальний зв'язок з чехословацьким урядом і громадськістю швидко зшивав себе». Це дійсно було каталізатором низки конфліктів усередині української еміграції та причиною того, що для творчих і наукових об'єднань

¹¹⁶ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді. Київ, 1997. С. 90.

¹¹⁷ Гордієнко Г. М. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931) (спогади). Філадельфія: накладом автора, 1977. Т.2. С. 113.

був перекритий шлях до удосконалення, як це визначали очевидці¹¹⁸. Низки цих чинників призвели до того, що у 1925 року УГК припинив своє існування, а на його місце постали інші організації.

Зокрема організовувалися комітети, мета діяльності яких перегукувалася з УГК. Такими були Український Комітет у Празі (УК) (1926), Українська Громада (УГ) (1927), Українське Об'єднання в ЧСР (1930), які, за визначенням Миколи Кугутяка вже не мали такого впливу, який колись мав УГК¹¹⁹. з цим твердженням можна погодитися, адже у роки їхнього створення вони вже не могли претендувати на допомогу від уряду ЧСР, тому що той уже активно згортав «російську акцію допомоги».

Українська Комітет (УК), заснований у березні 1926 року, очолив колишній соратник Микити Шаповала Сергій Шелухін. Фактично УК перейняв усі функції УГК. УК взяв на себе зобов'язання в реєстрації українських емігрантів у ЧСР, адже окрім новоприбулих емігрантів, яким необхідно було допомогти у легалізації, потрібно було оновлювати документи і тих, хто вже роками живе у ЧСР. Також УК взяв під свою опіку осіб, які першочергово цього потребували, а саме людей з інвалідністю та їхні сім'ї, які опинилися без даху над головою та матеріальної підтримки після ліквідації табору у Йозефові (ЧСР). Не полишили наступники УГК і потенційних вступників та студентів українських навчальних закладів у ЧСР. УК всіляко намагався залучитися підтримкою уряду ЧСР, аби той продовжував виплачувати державні стипендії цим особам. Зрештою, УК взяв на себе зобов'язання і в допомозі працевлаштування для українських емігрантів у ЧСР¹²⁰.

¹¹⁸ Даниленко О. В. Український Громадський Комітет у Чехословаччині (1921 – 1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2004. С. 15. Також ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 62. Арк. 23 зв.

¹¹⁹ Кугутяк М. Діяльність Українського Громадського Комітету у Чехословаччині. *Українська еміграція. Історія і сучасність : (матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річчю еміграції українців до Канади)*. Львів, 1992. С. 314 – 315.

¹²⁰ Бровченко Т. С. Політика Чехословацької республіки щодо іммігрантів (20-30-ті рр. ХХ ст.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. С. 136 – 137.

Українська Громада (УГ) почала формувати 1927 року і остаточно була утверджена на початку 1928 р. Ця організація утворилася за ініціативою Миколи Галагана та його соратників після виходу з УГК¹²¹. Своїми завданнями УГ постановила: «оберігати широкі круги українців – емігрантів у ЧСР, заступати їх перед урядовими і приватними установами, організаціями та особами, які помагають емігрантам чи інакше можуть бути їм корисними»¹²².

За перші 10 років свого існування УГ дійсно вдалося залучити у свої лави 776 осіб. Однак зі сталим складом учасників УГ не був ніколи. Попри визнання цієї організації урядом ЧСР, як таких дотацій на його утримання вірогідно не було, а «російська акція допомоги» підходила до завершення. Відповідно це спонукало у тому числі багатьох із членів УГ повторно емігрувати. Також не виключений був і вихід з організації через політичні розбіжності та інші обставини.

Окрім високої, порівняно з іншими згаданими організаціями, чисельності учасників, ця організація розробила найбільшу мережу філій по містах ЧСР. Філії УГ діяли у Празі, Ліберці, Лібштаті, Лазні Белограді, Мімоні, Бровмові, Мості (Чехія), Кошицях, Михайловцях, Требушові, Вранові (Словаччина), Оломоуці, Брно (Моравія), Липніку (Сілезія)¹²³.

Мету створення цієї організації її майже постійний голова Микола Галаган у виданні про УГ назвав наступну:

«На терені ЧСР аж до кінця 1927 року не існувало української національної організації, що об'єднувала б ширші верстви тутешньої української еміграції. Ті організації, що заложені були давніше, здебільшого були об'єднаннями характеру фахових організацій або представлялись чисельно не значними об'єднаннями осіб певних партійно – політичних угруповань»¹²⁴.

¹²¹ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 345.

¹²² Галаган М. Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя й чинности (1927-1937). Прага, 1938. С. 12.

¹²³ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ, 1999. С. 83 – 85.

¹²⁴ Галаган Микола Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя й чинности (1927-1937). Прага, 1938. С. 8.

Фактично склалася ситуація, коли від багатопартійної громадської структури, якою був УГК, окремими шляхами пішли представники кожної з партійних течій. Учасники УСДРП створили УГ, учасники УПСР – УК.

Після розпаду УГК, представники політичних еліт у ЧСР намагалися сконсолідувати повторно членів обидвох цих партій. Ослаблення цих та інших допомогових та громадських організацій, дослідження діяльності яких потребують значних дослідницьких пошуків, разом з бажанням вкотре спробувати сконсолідувати сили української еміграції, призвело до появи у 1926 році Українського національно-політичного об'єднання закордоном, створене в Празі. До цього комітету входили представники всіх згаданих українських партій, які були у ЧСР, проте проіснувала ця організація рівно місяць. Спочатку з неї вийшли соціал – демократи через те, що одного з їхніх членів, а саме Миколу Галагана було ображено представником соціалістів-революціонерів Ісааком Мазепою¹²⁵. Потім з даного об'єднання вийшли соціалісти-революціонери, оскільки вони звинуватили соціал - демократів в «проведенні замаскованої польської орієнтації»¹²⁶. Фактично згадана організація проіснувала місяць та не вийшла за межі розробки своїх положень.

Як зауважує безпосередній спостерігач тих подій, Степан Смаль-Стоцький про життя української еміграції у ЧСР, «куди не глянеш, розтіч думок, брак організації, консолідації»¹²⁷. Це можна назвати однією з причин, чому одна за одною створювалися організації, дуже подібного характеру.

Цей негативний досвід об'єднання всіх найбільших авторитетних організацій станом на другу половину 1920-х рр. таки спонукав українських емігрантів найближчим часом взяти до уваги зроблені помилки та спробувати створити подібне об'єднання знову. Таким чином у 1930 р. було створено Союз емігрантських організацій у Празі (СЕО). До його складу увійшли

¹²⁵ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 290 – 292.

¹²⁶ Так само. С. 298.

¹²⁷ Так само. С. 311.

згадана «Українська Громада», а також Українське Товариство «Єдність» у Празі, Товариство Кубанців у ЧСР.¹²⁸

Своїми завданнями СЕО ставило три основні мети: репрезентація української еміграції, захист її інтересів та провадження спільної праці з іншими українськими організаціями закордоном задля лобювання інтересів українців перед міжнародними організаціями та інституціями¹²⁹.

Можна стверджувати, що всі ці 3 завдання СЕО у тій чи іншій мірі виконала, адже через 2 роки, а саме у 1932 році саме ця організація виступила від імені українських емігрантів у ЧСР при вступі до «Європейського об'єднання українських організацій на чужині». Та ж у свою чергу була покликана з допомогою об'єднання та спільних інтересів залучитися підтримкою іноземної спільноти. До прикладу, у жовтні 1933 року ця організація звернулася до світової громадськості із закликом допомогти голодуючому населенню України¹³⁰.

Через таке об'єднання низки емігрантських організацій з різних центрів української еміграції закордоном, прослідкувати надалі яку роль відіграла кожна з них у Європейському об'єднанні українських організацій на чужині є нереалістичним завданням. Це пов'язано з тим, що коли було ухвалено резолюцію про співпрацю різних українських емігрантських об'єднань з кожної країни¹³¹, то всі наступні звернення до іноземної громадськості від цієї організації були без уточнення про які саме з них йдеться у конкретному випадку.

Тобто вірогідно з 1930-х рр. ми можемо говорити про слабкість всіх згаданих українських об'єднань громадського та допомогового характеру у ЧСР. Пояснити це можна, зокрема, слабкою політичною організацією

¹²⁸ До Союзу входила і четверта організація, назва якої є нез'ясованою. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 297, арк. 15.

¹²⁹ Українська політична еміграція 1919 – 1945. Документи та матеріали. упоряд. В. Лозинській та ін. Київ. 2008. С. 451.

¹³⁰ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 486 – 487.

¹³¹ Так само. С. 450 – 451.

української еміграції у ЧСР. Микита Шаповал у характеристиці українських партійних структур у ЧСР позитивно не виділяв навіть свою партію соціалістів – революціонерів. Від стверджував, що українські партії у ЧСР були радше просто ідеологічними групами, які не здатні ще до реалізації масштабних проєктів, у тому числі через брак сил¹³².

Усі згадані організації були правозахисного спрямування, які отримували дотації від уряду ЧСР. Проте була ще й низка інших об'єднань професійного спрямування, які утримувалися як з коштів у рамках «російської акції допомоги», так і завдяки членським внескам.

До прикладу, з 1924 року окрему фінансову допомогу у рамках «російської акції допомоги» отримували організації професійного спрямування. Андрій Яворський наводить у своїй роботі такі статистичні дані:

Українська селянська спілка користувалась щомісячною допомогою в сумі 50 тис. крон, Спілка українських лікарів – 10 тис. крон, Спілка українських техніків сільського господарства – 1 тис. 500 крон. Загальна сума [виплачена у 1924 р. / Б. Д.], отримана цими організаціями, становила для УСС 600 тис. крон, Спілки українських лікарів – 120 тис. крон, СУТСГ – 18 тис. крон¹³³.

Можна стверджувати, що для керівників цих організацій отримання коштів безпосередньо від уряду, без посередництва УГК, було важливо через особисті чи професійні непорозуміння між ними та учасниками УГК, головним чином головою Микитою Шаповалом. До прикладу, у кінці 1923 року Борис Матюшенко закликав свого товариша – однопартійця Дмитра Антоновича, вийти зі складу УГК, як це тоді вже зробила частина, адже партія соціалістів – революціонерів «утвердила диктатуру» в цій організації і здійснювала цілеспрямовану дискредитацію представників соціал – революціонерів¹³⁴.

¹³² ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 49. Арк. 17.

¹³³ Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): колективна монографія. Львів, 2017. С. 189.

¹³⁴ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд.

Подібні професійні об'єднання існували і при УГК, до прикладу: Товариство Пластичного Мистецтва, Товариство українських письменників, Музичне товариство, Товариство допомоги культурним силам на Україні та ін., однак вони на пряму залежали від УГК¹³⁵, перелічені ж Андріє Яворським були автономними організаціями.

Проте це лише частина найбільш відомих емігрантських об'єднань, адже загалом їх було значно більше. Зокрема, у праці Симона Наріжного в додатках розміщені печатки ще 12 професійно-орієнтованих організацій¹³⁶. Цей перелік теж є далеко не вичерпним, однак розширювати його варто в роботах, орієнтованих на висвітлення життя військової еміграції, адже саме її представники під час навчання в українських закладах освіти у ЧСР утворили найбільше число тематичних об'єднань. Ця практика об'єднання у певні угруповання була притаманна для українців закордоном ще з періоду, коли вагома більшість їх перебувала у таборах для інтернованих.

Відповідно ми бачимо, що представники політичних партій, які були вимушені емігрувати, не відійшли від основного виду своєї діяльності. Однак вони відчутно змінили вектор розвитку своєї діяльності, адже від політичного курсу вони перейшли в організаційний та громадський з метою консолідації української еміграції. Найбільш вдалим проектом реалізації цієї мети був УГК, який був заснований за фінансової підтримки уряду ЧСР безпосередню представниками партії соціал-революціонерів. До УГК приєдналися і соціал-демократи, тому вважати УГК витвором представників суто однієї партії не є доцільним. 5 роки УГК були дійсно продуктивними, що висвітлено у звіті «3 роки праці УГК». І навіть після його закриття, початі ним проекти, такі як УГА, УВПІ ім. М. Драгоманова, Український соціологічний інститут,

В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 160 – 161.

¹³⁵ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 7-8.

¹³⁶ Додаток

Видавничий громадський фонд та ін.¹³⁷ продовжували довгий час функціонувати.

Після ліквідації такого масштабного інституалізованого об'єднання як УГК, представницькі функції українських емігрантів продовжували виконувати інші організації. Однак через згортання «російської допомогової акції» та значні організаційні та партійні розбіжності, робота цих організацій зазнала значних труднощів.

Дещо кращою ситуацією була для тих ініціативних сил в еміграції, які прагнули створювати професійні та культурні об'єднання. Частина з них також мали можливість безпосередньо претендувати на дотації з виділених на «російську акцію допомоги» коштів та повну свободу дій, інша ж частина мала можливість створювати вільні об'єднання однодумців, що сприяло кращому адаптуванню до життя в новій державі. Можна стверджувати, що разюча більшість емігрантів входили хоч в якусь організацію. Сприятливе ж середовище сприяло налагодженню контактів з чеськими організаціями.

Місцезнаходження цих організацій українських емігрантів дає нам змогу визначити і центри української еміграції у ЧСР. Через логістичні особливості Прага стала місцем найбільшого скупчення українців у міжвоєнний період. Це пояснюється у першу чергу тим, що там функціонували українські освітні установи УВУ, УВПІ ім. М. Драгоманова, Український інститут соціології, де працювали більшість українських діячів.

У Подєбрадах, як одному із центрів української еміграції через наявність там УГА, яка діяла від 1922 до 1935 року, також діяли певні професійні об'єднання, через специфіку самої академії спрямованої на технічні спеціальності. Проте у кінці 1920-х рр. у Подєбрадах уже почався відчутний витік українських інтелектуальних еліт в інші країни, тому можна припустити, що це явно сприяло послабленню і наявних там організацій.

¹³⁷ Микита Шаповал. Схема життєпису. Біографія. Листи / упоряд. та передм. А. Савченко; прим. А. Савченко, М. Кулішов. Харків, 2023. С. 81.

Однак через розпорошеність українців по всій ЧСР, деякі організації, до прикладу УГ, робили свої філії і на інших історичних територіях ЧСР, а саме в Словаччині, Моравії та Сілезії. Також УГК, попри знаходження Головної Управи у Празі, активно надавав допомогу і емігрантам з інших міст ЧСР.

Таким чином, варто в зайвий раз підкреслити той факт, що незважаючи на створення великої кількості емігрантських організацій, спілок та різного роду об'єднань українців в ЧСР, їх консолідована діяльність нашттовувалася на труднощі. Основною причиною цього можна вважати неоднорідний політичний склад української еміграції, що й створював ці організації. Це вилилося в брак координації спільних зусиль та неможливість єдиного централізованого управління всіма організаціями, наслідком чого стало суттєве обмеження можливої результативності діяльності емігрантських організацій.

РОЗДІЛ 3. Громадська діяльність українських політичних емігрантів у ЧСР.

3.1. Видавнича діяльність українських емігрантів у ЧСР

Освітня, наукова та пропагандистська робота національного спрямування ніяк не може функціонувати без друкованих органів. Створення свого видавничого фонду стало важливою задачею української еміграції у ЧСР фактично відразу після їхнього масового оселення там. Уже 1919 року за сприяння українських інтелектуальних кіл у Празі було засноване українське кооперативне видавниче товариство «Всесвіт». Тоді ж у Празі почало функціонувати видавництво «Час». Особливістю його роботи було видання праць чеською мовою, в яких було написано про Україну¹³⁸. Враховуючи, що населення ЧСР станом на початок ХХ ст. все ще було дуже мало обізнаним з українськими справами, навіть мінімальні кроки до ознайомлення про них були дуже важливі.

Однак видавничі справи українців у перші роки їхнього масового оселення в ЧСР були ще мало розширеними, однак потреба у власних видавництвах у той період лише зростала. До прикладу, УГК видавав праці, першочергове призначення яких полягало в наданні допомоги емігрантам адаптуватися в новому для них середовищі¹³⁹, адже більшість з них не мали закінченої освіти, тож дуже ймовірно, що вони не мали навіть загальних уявлень про чеський та словацький народ, їхню історію, культуру, методи господарювання вони не мали.

Особливої гостроти українське видавниче питання набувало через факт того, що російська еміграція вела активну видавничу діяльність за рахунок капіталовкладень представників заможних емігрантів, яких через соціальний

¹³⁸ Хміль О. Видавнича діяльність українських осередків у Франції, Чехословаччині, Німеччині у рецепції журналу "Тризуб" (1925–1940) / *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2015. Вип. 7. С. 348.

¹³⁹ Повний перелік перших праць Українського громадського видавничого фонду Див.: Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага: Легіографія, 1924. С. 33.

склад російської еміграції була значна кількість. В українців подібна робота ускладнювалася відсутністю спонсорів цієї справи. Урядова матеріальна допомога повністю йшла на відкриття українських вищих шкіл та провадження навчання там. Відповідно кошти на видавничий фонд здебільшого було задумано брати завдяки сукупності невеликих членських внесків¹⁴⁰.

З моменту розгортання «російської акції допомоги» УГК ініціював у 1923 році відкриття Українського громадського видавничого фонду. Директором цього видавництва став Євген Вировий.

Спочатку УГВФ був націлений на видання наукових праць, підручників, науково-популярної літератури для студентів українських освітніх закладів у ЧСР. Згодом вектор діяльності цього видавництва все більше направлявся на популяризацію української культури¹⁴¹.

Микита Шаповал відзначав особливу активність різних груп емігрантів у фінансуванні діяльності видавництва¹⁴². Через 5 років у звіті про діяльність УВГФ уже було подано досить хороші результати діяльності цього видавництва. Станом на 1928 рік в ньому було випущено 70 тис. примірників книжок. Однак як можна зрозуміти зі звіту УВГФ, його фінансове положення у той період вже не було таким перспективним, як це було на початку¹⁴³.

Також свої видавництва існували при українських вищих школах. До прикладу, при УВП ім. Михайла Драгоманове діяло видавництво «Сіяч». Працівники видавництва «Сіяч» окрім того, що змогли забезпечити УВП необхідною літературою українською мовою, налагодили ефективну систему

¹⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 76. Арк. 9.

¹⁴¹ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага: Легіографія, 1924. С. 34.

¹⁴² ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 76. Арк. 9.

¹⁴³ Правління УГВФ, Український Громадський Видавничий Фонд. Каталог. Прага, 1928. С. 2.

книгообміну між іншими установами, головним чином з тими, що знаходяться у ЧСР та Україні¹⁴⁴.

З метою зміцнення чесько – українських взаємин у 1928 році було створене видавництво «Чеська-українська книга», власниками якої було подружжя Марії та Григорія Омельченків. Ними була видана низка книг, присвячених історії та культурі чехів українською мовою¹⁴⁵, аби дати змогу українцям краще розуміння народу, з яким вони співіснували.

Окрім налагодження роботи видавництв, українські ініціативні сили в еміграції доклали значних зусиль і до укомплектування бібліотек. Значна частина книг, які там містилися, були внесками з особистої бібліотеки науковців в еміграції, інколи закуповувалися з України¹⁴⁶. Такі бібліотеки функціонували як при УГА, УВУ, УВПІ, та інших закладах, так і при УГК (бібліотека – читальня та книжковий кіоск при «Українській хаті» - установі культурного дозвілля емігрантів)¹⁴⁷. Окрім бібліотек на місцях, існувала майже сотня мандрівних бібліотек¹⁴⁸.

Значні зусилля українці доклали і до укомплектування першої Української національної публічної бібліотеки у Празі¹⁴⁹. Її основа також складала видання українською, проте її упорядники доклали максимум зусиль, аби зібрати там видання і іншими мовами. Це була важлива робота з огляду на те, що Прага у той час була фактично головним осередком досліджень зі славістики, тому збирати саме там різноманітні матеріали про українців означало давати поштовх у включення української тематики у ці дослідження.

¹⁴⁴ Хміль О. Видавнича діяльність українських осередків у Франції, Чехословаччині, Німеччині у рецепції журналу "Тризуб" (1925–1940) / *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2015. Вип. 7. С. 252.

¹⁴⁵ Zavorotna N. *Scholars in Exile. The Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia*. Toronto, 2020. P. 148.

¹⁴⁶ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 24.

¹⁴⁷ Так само. С. 7.

¹⁴⁸ Так само. С. 31.

¹⁴⁹ Так само. С. 76.

Також українські видання були представлені на різноманітних книжкових виставках. За визначенням чеського публіциста Флоріяна Заплетала: «Для Праги вистава української книги має особливе значіння. У нас якраз все ще є не тільки окремі одиниці, а цілі політичні партії, що не визнають існування українського народу, української літературної мови і української літератури виставці переконуючі докази про безпідставність своїх застарілих уявлень». Також прихильно відгукувалися про українські видання і різні чеські часописи¹⁵⁰.

Задля ознайомлення українських емігрантів з роботою УГК, аби ті розуміли, яку допомогу їм можуть надати у ЧСР та де можна спробувати себе зреалізувати у громадському житті, УГК у 1923 році створило Пресове Бюро¹⁵¹. Із самого початку пресове бюро було орієнтоване на інформування українських емігрантів про діяльність УГК та закладів при ньому.

Ведення періодичних видань також було важливою складовою діяльності українських емігрантів. Як зазначає у своїй праці Олена Сухобокова: «Лише у Празі в 1920-30-х рр. виходило 94 українські періодичні видання (14 – політичних, 14 – фахових, 18 – студентських, 10 – газет і т. п.), без урахування тих друкованих органів, які випускали українські заклади та організації»¹⁵². Звичайно, ці видання орієнтувалися, здебільшого, на самих українців, адже видавалися, зазвичай, українською мовою. Проте ті емігранти, які були задіяні у видавничій справі за кордоном, налагодили зв'язки зі своїми іноземними колегами і стали тим рупором, з якого світ міг дізнаватися про українців., адже захист українських національних інтересів перед іноземцями¹⁵³ був однією зі складових функцій частини організацій, про які згадувалося у попередньому розділі.

¹⁵⁰ Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага, 1924. С. 96.

¹⁵¹ Так само. 34.

¹⁵² Сухобокова О. Український культурно-освітній осередок у Чехословаччині в 20-х рр. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. 2010. Вип. 17. С. 135.

¹⁵³ Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. *Взаємодія інституцій*

Гаврило Гордієнко, який після навчання в УГА відразу активно залучився в громадське життя української еміграції, згадує у своїх спогадах, що та обставина, що українцям фактично вперше в історії відкрилися можливості вільної видавничої діяльності, сприяла тому, що задіяними в ній були значна група емігрантів, у тому числі ті, які ніколи не мали подібного досвіду¹⁵⁴. Відповідно українські політичні емігранти фактично відразу активно засновували українські часописи. Серед них були «Діло», «Громадський Голос», «Громадська Думка»¹⁵⁵, «Новий Час», «Трибуна»¹⁵⁶, «Нова Україна»¹⁵⁷ та «Суспільство»¹⁵⁸.

У місцевій пресі, яка була орієнтована на українців, висвітлювалися різні новини з Батьківщини, про які не згадувалося в місцевій чеській чи словацькій пресі. Таким чином українці не були повністю відірвані від Батьківщини та могли зберігати з нею зв'язок.

Через цю пресу громадські сили могли інформували українських емігрантів та іноземну громадськість щодо справи СВУ¹⁵⁹, радянської колективізації¹⁶⁰ та польської пацифікації¹⁶¹ та інші замовчувані події. Особливо у значних масштабах українські емігрантами в зарубіжній пресі висвітлювалися штучні голодомори в Україні. За висновком Ольгерда-Іполита Бочковського, це не подіяло уряди західних держав¹⁶², проте загалом ці масові статті в різних газетах точно дали свої результати. Зокрема радянській системі

держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.): колективна монографія. Львів, 2017. С. 192.

¹⁵⁴ ЦДАГО України. Ф. 3563. Оп. 1. Сп. 76. Арк. 9.; Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 141.

¹⁵⁵ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 255.

¹⁵⁶ Гордієнко Г. Під щитом Марса: Мої Подєбради (1922-1931). Філадельфія, 1977. Т. 2. С. 127.

¹⁵⁷ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2008. С. 253.

¹⁵⁸ Так само. С. 259.

¹⁵⁹ Так само. С. 369, 375.

¹⁶⁰ Так само. С. 456.

¹⁶¹ Так само. С. 422-424.

¹⁶² Бочковський. О. І. Вибрані праці та документи. Київ: Дух і Літера, 2020. Т. 3. Кн. 1. С. 13.

не вдалося приховати цей прецедент за залізною завісою і українським емігрантам вдалося поширити інформацію про злочинні дії Радянського Союзу щодо українців на всю європейську громадськість, що викликало, зрештою, співчуття у частини європейців¹⁶³.

Радянська ж сторона провадила закордоном зовсім іншу риторику щодо України. Радянські представники намагалися всіляко запевнити іноземну спільноту в тому, що українці у СРСР мають гарне життя, тому вони всім задоволені та нічого не потребують¹⁶⁴.

Подібний резонанс українські емігранти зчинили і в країнах Європи у 1930 році, коли польський уряд розпочав процес пацифікації щодо українців. Зокрема вони створили спеціальний комітет і виконавчий орган при ньому, який надіслав різним іноземним часописам детальну інформацію про дії польського уряду по відношенню до українців.¹⁶⁵ Також вони готували відкритий протест проти політики пацифікації, про що було згадано раніше.

Через таку активність, українську еміграцію неодноразово намагалися дискредитувати. Відповідно громадська робота емігрантів мала значення не лише як метод популяризації української справи, але й як метод протидії іншій, комуністичній та антиукраїнській пропаганді закордоном. Радянський союз мав досить розгалужену систему подібних центрів пропаганди, фактично у кожному осередку української еміграції такі були наявні. Протидіяти ідеологічній дезінформації, яку провадили росіяни, можна було лише завдяки «виборюванню» своєї правди¹⁶⁶.

Також важливою умовою ефективної пропагандистської роботи було її організоване ведення угрупованнями українських емігрантів¹⁶⁷. Це було

¹⁶³ Бочковський. О. І. Вибрані праці та документи. Київ: Дух і Літера, 2020. Т. 3. Кн. 1. С. 185.

¹⁶⁴ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 49. Арк. 9.

¹⁶⁵ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 422 – 424.

¹⁶⁶ Бровченко Т. С. Політика Чехословацької республіки щодо іммігрантів (20-30-ті рр. ХХ ст.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. С. 42.

¹⁶⁷ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 49. Арк. 16.

однією з причин наявності різних громадських об'єднань впродовж усієї міжвоєнної доби, про які йшлося у попередньому розділі.

Попри те, що українським емігрантам не вдалося налагодити процес реалізації пропагандистської роботи у значних масштабах через брак ініціативних сил, відсутність матеріальних ресурсів та далеко не завжди сприятливе становище, ініціативні групи української еміграції навіть в умовах обмежених фінансових можливостей досягли більше, ніж могли їх співвітчизники в Радянському союзі, де преса піддавалася нищівній цензурі і в якій не можна було висвітлювати ключові особливості політики керівництва СРСР щодо українців.

Тож можна зробити висновок, що робота українських емігрантів у видавничій справі, була покликана виконувати головну мету, яку ставила собі українська еміграція за кордоном: інформування іноземної громадськості про українців та їх державницькі амбіції та перешкоджати цілеспрямованій кампанії дискредитації українців за кордоном¹⁶⁸.

Якщо видання, які формувалися різними професійними спілками та викладачами вищих навчальних закладів можна розглядати у контексті наукової діяльності української еміграції, то зусилля останньої у виданні різного роду ознайомчих праць іноземними мовами про українців, їхній тодішній вектор політичного руху та події, що відбувалися з ними у СРСР та Польщі, все ж були спрямовані саме у руслі громадської роботи, що, власне, і було представлено у цьому розділі.

¹⁶⁸ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лоцицький та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2008. С. 297

3.2. *Способи налагодження міжкультурних зв'язків між українськими емігрантами та іноземною громадськістю*

Важливою метою громадської діяльності українських політичних емігрантів було, у тому числі, налагодження контактів з іноземною громадськістю.

За визначення Володимира Трощинського, це були заходи, які здійснювалися після того, як українські впливові кола перейшли від ідеї відродження української державності до більш реалістичної, що враховувала б їхнє тодішнє становище та можливості. У фокусі було, зокрема, інформування європейської громадськості про ідеї української державності, налагодження контактів з потенційними прихильниками цієї ідеї серед західних політиків, критика тоталітарного режиму, що панував на українських землях¹⁶⁹. Це була важлива на той час робота з огляду на те, що українські інтелектуали цілком відчували, які негативні наслідки мала надзвичайно мала обізнаність іноземної громадськості про українців.

Окрім уже згаданої видавничої діяльності, до способів налагодження міжкультурних зв'язків варто додати і інші засоби, за допомогою яких українські емігранти намагалися створити тісні контакти з іноземною громадськістю та сприяти їхньому більш глибокому пізнанню українців, їх культури та цілей. До прикладу, розповсюдженою практикою було проведення публічних лекцій, спрямованих на інформування іноземців про українців, мету їхньої боротьби та те, що переживають вони у себе на Батьківщині через політику радянського режиму. Наприклад, доцент УГА Ольгерд-Іполит Бочковський, який є однією з ключових постатей української еміграції, завдяки своєму вільному володінню чеською мовою міг пропагувати

¹⁶⁹ Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ, 1994. С. 233.

українську справу серед чехів, виступаючи перед ними на своїх відкритих публічних лекціях¹⁷⁰.

У 1923 році «заходом місцевої [подебрадської, п.а.] просвітянської організації» схожу місію взяв на себе чеський адвокат д-р Задін, який виголосив лекцію чеською мовою про Україну, її історію й політичне становище¹⁷¹. У подальшому подібна практика теж мала місце. Степан Віднянський наводить дані про те, що у пізніший час, у період з 1928 по 1929 рік професорами УВУ було проведено на загал 15 лекцій з різних наукових тем¹⁷².

Ці лекційні виклади для українців закордоном проходилися не лише тому, що вони в перспективі було б найбільшими жертводавцями, а й задля популяризації української справи. Цю діяльність провадили окремі представники інтелектуальної еліти.

Також у контексті зближення українців з іноземною спільнотою варто згадати про те, що українські науковці в еміграції брали активну участь у різних міжнародних з'їздах та конгресах. Представники Українського історико-філологічного товариства у Празі, брали участь у різних наукових з'їздах у першу чергу в Празі, проте також і в Варшаві, Белграді і Софії. У подібних заходах активно брала участь і Софія Русова – видатна українська діячка у сфері педагогіки. Вона була учасницею наукових з'їздів, у першу чергу, освітнього та жіночозахисного спрямування по різних країнах світу (Прага, Рим, Копенгаген, Женева, Гренобль)¹⁷³.

Те, що українські інтелектуали намагалися всіляко влитися в міжнародну наукову спільноту однозначно мало свої переваги, у першу чергу у науковому середовищі ЧСР. Це проявлялося в тому, що чеські та словацькі

¹⁷⁰ Бочковський О.-І. Вибрані праці та документи. Київ, 2018. Т. 1. С. 51.

¹⁷¹ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ, 1999. С. 75

¹⁷² Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). Київ, 1994. С. 47.

¹⁷³ Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ, 2002. С. 201 – 205.

науковці приїздили на відкриття українських вищих навчальних закладів у ЧСР та періодично відвідували їх. Також деякі з них працювали у цих приватних вищих школах, адже не на всі предмети вистачало кваліфікованих українських науковців.

Враховуючи несприятливі обставини того, що українці як «бездержавна нація» не мала недостатньо можливостей для самопрезентації, вони все одно на загал творили важливу і відчутну роботу. Попри те, що в ЧСР сконцентрувалася одна з найбільших частин української інтелектуальної еліти закордоном, більшість з них фізично не могли брати участь у подібних громадських заходах. Нагадаю, що у ЧСР діяла низка українських вищих навчальних закладів, створених з нуля. Тому на їх викладачів, які працювали зазвичай у декількох освітніх установах, звалився значний обсяг роботи у формуванні навчальних програм і провадженню освітнього процесу для українців. Костянтин Мацієвич у своєму листі Симону Петлюрі згадує, що багато його колег, як і він, не мають часу навіть на наукову діяльність, оскільки більшість часу йде саме на викладання¹⁷⁴.

У подальшому становище української еміграції погіршило і те, що станом на 1930-ті роки помирають, зокрема, такі важливі діячі української еміграції як Микита Шаповал, Ольгерд-Іполит Бочковський, Станіслав Дністрянський. У той же період відбувається значний відтік українських інтелектуальних сил з ЧСР до інших держав через скрутне матеріальне становище, пов'язане зі скороченням дотацій на функціонування українських освітньо-наукових закладів¹⁷⁵.

Однак повертатися до себе на Батьківщину багато українських політичних емігрантів у ЧСР таки боялися через страх репресій з боку більшовицької влади. Ситуація склалася таким чином, що ці побоювання були не безпідставні і через 20 років під час Другої світової війни радянський уряд

¹⁷⁴ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 246-247.

¹⁷⁵ Так само. С. 331.

поставив у жорсткі рамки українців уже безпосередньо на території ЧСР, коли туди увійшли радянські війська у 1945 р. У зв'язку з цими подіями був репресований Максим Славінський, а Микола Галаган був убитий радянськими спецслужбами, и це лише частина прикладів.

Таким чином у результаті проробленої роботи можна констатувати, що українські емігранти у міжвоєнний період не досягли тих далекосяжних результатів, які були запрограмовані з початку їхньої еміграції, у першу чергу визнання за собою права на власну державність. Тим не менш, вони стали тим рупором, з якого світ дізнавався про українців і про їхні національні амбіції, адже Радянський Союз, у склад якого увійшли більшість територій України, фактично відразу вибудував за нею славнозвісну «залізну завісу». Також, оскільки українців не сприймали як окрему націю, то їхня культурна та наукова діяльність, співпраця з різними науковими колами по різних країнах світу, мали стати показником того, що існує окремий шлях українського народу, де він в змозі гідно себе репрезентувати.

Причини негараздів всередині української еміграції були фактично такими ж, які вони були під час Української Революції, а саме: незавершений процес формування української нації, неконсолідованість політичної еліти, наявності значних розбіжностей між соціальними та національними завданнями визвольного руху¹⁷⁶, а точніше у випадку з емігрантами розбіжностей у меті їхньої діяльності.

Згортання всієї цієї громадської діяльності настало фактично в період ліквідації Чехословаччини, яке незалежної держави та створення на її місці німецького окупаційного режиму під назвою протекторат Богемії та Моравії. Саме у цей період значні труднощі українських емігрантів були пов'язані у першу чергу з матеріальними проблемами¹⁷⁷. Потім українці на цій території опинилися під загрозою, коли радянські війська увійшли до ЧСР. У зв'язку з

¹⁷⁶ Роман Бжеський. Прелюдія поступу (вістниківський доробок 1924–1934 років) / відп. ред. Г. Боряк; упоряд. В. Бойко, Т. Демченко. Київ: Темпора, 2016. С. 32.

¹⁷⁷ Гордієнко Г. М. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931) (спогади). Філадельфія: накладом автора, 1977. Т. 2. С. 229.

цим радянські спецслужби здобули доступ зокрема до державних архівів¹⁷⁸. Їхнє опрацювання відразу почалося з метою пошуку «контрреволюційних елементів», у тому числі серед української еміграції¹⁷⁹.

Усі українські інституції та заклади, де працювали українські наукові та культурні еліти, у тому числі які займали активу громадянську позицію, було ліквідовано як «антирадянські» та «буржуазно-націоналістичні». Самі українські емігранти, які були творцями перелічених інституцій найчастіше емігрували закордон, переважно в Америку. Несприятливим було становище тих, хто цього зробити не встигли, адже їх було депортовано до СРСР або вони зазнали переслідувань¹⁸⁰. Можна припустити, що деякі емігранти не планували емігрувати з ЧСР, бо думали, що зможуть порозумітися з радянською владою, адже думки повертатися в Україну, де вона діяла, у частини емігрантів таки були¹⁸¹.

Фактично під час Другої світової війни склалася ситуація, коли у частини українців радянська тоталітарна машина фактично вдруге відняла їхній дім.

На останок, завершити цю роботу волію цитатою Микити Шаповала: «коли б еміграції у нас не було, то її треба було б створити»¹⁸². Саме на неї він покладав виконання «історичної служби українського народу закордоном»¹⁸³, покликану на підготовку європейської спільноти «для включення України у міжнародне право, коли на нашій землі постане наша Республіка»¹⁸⁴.

Оцінюючи ту кількість існуючих матеріалів про українську міжвоєнну політичну еміграцію, в яких надано оцінку окремим явищам її діяльності, та

¹⁷⁸ Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010). Ніжин, 2011. С. 11.

¹⁷⁹ Так само. С. 11.

¹⁸⁰ Мотрук С. Т. І. Масарик і проблеми розвитку української громади в Чеській Республіці. Масарик і нова Європа. Матеріали Першої української науково-теоретичної конференції «Масариківські читання» (м. Київ, 7-8 квітня 1998 р.). Київ, 1998. С. 64.

¹⁸¹ Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ, 2008. С. 369.

¹⁸² ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 49. Арк. 9.

¹⁸³ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 49. Арк. 9.

¹⁸⁴ ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 49. Арк. 10.

зважаючи на викладений у цьому дослідженні матеріалі, я цілком можу погодитися з цим твердженням. Частині української еміграції вдалося акумулювати свій біль від втрати Батьківщини в результативну діяльність на благо українців.

Звичайно, в обставинах того часу на загал це не була надто помітна репрезентація українського питання. Критикували українську еміграцію в її недостатній ініціативності її ж представники¹⁸⁵. Проте в цьому розділі я вирішила частково репрезентувати результати тих робіт, які мали значення задля реалізації однієї з головних місій української еміграції а саме інформування європейської громадськості про стан справ в Україні і налагодження зв'язків з нею.

¹⁸⁵ Бочковський. О.-І. Вибрані праці та документи. Київ: Дух і Літера, 2020. Т. 3. Кн. 1. С. 272 – 273.

ВИСНОВКИ

У ході роботи було досліджено досвід довготривалого проживання українських політичних емігрантів на території Першої Чехословацької Республіки, яка існувала до 1938 року.

Ця тема почала перебувати у науковому фокусі українських істориків лише з 1990 – х рр., адже в радянський період її наукова розробка була неможливою через засекреченість архівних матеріалів, що напряду стосувалися діяльності українських емігрантів закордоном. Також подібні теми у Радянському Союзі були під ідеологічною забороною, адже головні діячі українського емігрантського руху були класифіковані радянським партійним апаратом як «контрреволюціонери» та «вороги народу».

У ході ознайомлення з джерельною базою досліджуваної проблематики, було встановлено, що пласт документальних, архівних та епо-джерел представлених сьогодні для досліджень українських емігрантів міжвоєнної доби, є досить різноманітним.

Попри те, що в міжвоєнну добу центри української еміграції сформували в кожній європейській державі, саме український досвід проживання та ведення національної та просвітницької діяльності у ЧСР є доволі непересічним через низку чинників. Зокрема, вище керівництво ЧСР у 1921 році зніціювало у межах своєї держави безпрецедентну на той час акцію допомоги емігрантам з колишньої Російської імперії, яка отримала назву «російська акція допомоги». Цей проєкт передбачав надання емігрантам першої необхідної допомоги в тимчасовому проживанні, медичного лікування, мінімальних матеріальних засобів. Однак головною метою цієї урядової акції була допомога емігрантам у завершенні своєї освіти та сприяння представникам наукової та творчої інтелігенції в її діяльності. Варто окремо наголосити на безпрецедентності проведення подібних заходів в Європі міжвоєнного періоду, адже жодна інша країна в якій опинилися українські емігранти подібних допомогових акцій не проводила.

У результаті аналізу архівних матеріалів, а також мемуарів українців-емігрантів, було встановлено, що головних центрів української еміграції у ЧСР було 2 - Прага та Подєбради. Через те, що там функціонували українські науково-освітні заклади та різні допомогіві, громадські та професійні організації при них, більшість емігрантів проживали саме у цих містах.

Через високу чисельність українських емігрантів у ЧСР та їхнє спільне перебування в локальних осередках, її ініціативними силами було вирішено продовжити досвід самоорганізації і створити низку об'єднань допомогового, громадського та професійного характерів. До перших двох напрямків можна віднести такі організації як УГК, УГ, УК, СУЕО.

Результати дослідження показали, що серед усіх перелічених організацій саме УГК був найбільшою інституалізованою організацією українців у ЧСР. Він відразу виступив як ефективне представництво українських емігрантів, адже його керівники, головним чином голова Микита Шаповал, домоглися від уряду ЧСР право на отримання фінансових дотацій у рамках «російської акції допомоги» окремо для українців. Це давало останнім можливість більше не залежати від «доброї волі» російських представництв, як це було до недавнього часу.

Завдяки реальній матеріальній допомозі УГК вдалося налагодити ефективну роботу задля надання першої необхідної допомоги українським емігрантам на новому місці. Зокрема, для них було виділене тимчасове місце для проживання, надані можливості для харчування в громадських їдальнях та медичного обслуговування. Також ця організація допомагала емігрантам, які у ній були зареєстровані, здобути право на проживання у ЧСР.

Більш масштабною була робота УГК у науково-освітній та громадській галузях. У досить короткий період часу цій організації вдалося відкрити такі науково-освітні установи як Українська господарська академія, Український вищий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова, Український інститут соціології, які не тільки дали можливість українським емігрантам отримати

освіту, але створили додаткові робочі місця для українських викладачів, що опинилися в ЧСР.

УГК показав себе досить ефективним об'єднанням на початку, однак через певний час він почав слабшати у зв'язку з наростанням політичних протиріч серед його керівництва, що складалося з представників та прихильників різних ідеологічних течій. Це сприяло остаточному розколу УГК та втраті довіри до нього від уряду ЧСР, що зрештою стало причиною його розпуску у 1925 р.

Значна кількість українських емігрантів на той час все ще проживала на території ЧСР, тому необхідність в наявності їхніх представницьких органах не зникла. У зв'язку з цим та через власні політичні амбіції частини українських політичних емігрантів, ними були створені організації, які фактично можна вважати правонаступниками УГК. Йдеться про Українську Громаду та Український Комітет.

Ці організації постали майже в один час і задля того аби уникнути негативного досвіду свого попередника УГК, в якому були представники двох політичних блоків, а саме соціалісти – революціонери та соціал – демократи. Заснувавши окремі організації, вони сподівалися, що зможуть налагодити кращу допомогу українським емігрантам і досягнути більших результатів, ніж це вдалося УГК.

Робота всіх цих організацій увінчалася успіхом у першу чергу у тому, що вони змогли стати офіційним представництвом українських емігрантів закордоном, а отже могли претендувати на стабільну фінансову допомогу від вищого уряду ЧСР. Саме наявність цієї матеріальної допомоги була визначальною для функціонування українських інституцій та організацій, адже чим більше скорочувалася матеріальна підтримка від політичних діячів уряду ЧСР у рамках «російської акції допомоги», тим більше занепадали розпочаті українські емігрантські проекти.

Попри те, що з кінця 1920-х рр. уряд ЧСР вже не міг надавати українським емігрантам тієї значної матеріальної допомоги, яку він виділяв на

початку масової міграції українців, проте важлива моральна та особиста підтримка була надана частиною керівництва ЧСР, а саме Томашем Гаррігом Масариком, Едвардом Бенешем, Вацлавом Гірсою, що значно покращувало загальне становище українських емігрантів у цій державі.

Проявами подібної підтримки можна вважати те, що українці здобули свої офіційні представництва, без жодного зобов'язання зв'язуватися з російськими, як це було до заснування у 1921 року УГК. Також до переліку наданих «привілеїв» українській еміграції можна віднести і те, що саме у ЧСР вони здобули право на те, щоб у їх нансенівських паспортах у графі «національність» можна було написати «українець», а не «росіянин». Також уряд ЧСР не чинив фактично жодного тиску на емігрантів, на відмінно від урядів Польщі, СРСР та інших держав.

Таким чином, з точки зору історичної ретроспективи можна констатувати, що українські емігранти стали учасниками безпрецедентної на той час програми іноземної підтримки конкретно від уряду ЧСР і здобули низку можливостей для реалізації власного потенціалу і попри всі труднощі продовжували творити і розвивати українську освіту, науку, літературу, популяризувати українську справу по всьому світу. У той же час якщо оцінювати становище емігрантів відносно до головної мети їхнього перебування за кордоном, а саме здобуття міжнародної підтримки задля відновлення української державності, то перспективи виявилися значно гіршими. Жоден із іноземних урядів не був готовий надати підтримку українським емігрантам у цій меті, адже в їхні геополітичні плани не входила незалежна Україна.

Однак таку глобальну мету українські політичні емігранти замінили колективною ціллю, яка полягала в інформуванні світу про українців, їхні наріжні проблеми як бездержавної нації та донесення правди про їхнє часто складне становище у складі держав, яким належать українські території. Цю мету було реалізовано шляхом створенням українських видавництв у ЧСР,

відкриттям бібліотек різного спрямування, співпрацею з іноземними ЗМІ та заснуванням власних періодичних видань.

У часи Другої світової війни українська еміграція у ЧСР, яка сформувалася у міжвоєнній період, фактично припинила свою консолідовану діяльність на національних засадах. Більшість емігрантів виїхали в інші держави. Причинами цього слугувала втрата Першої ЧСР своєї державності, німецька окупація, а потім «визволення» території ЧСР радянськими військами, яких українські емігранти сприймали як просто інших окупантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Неопубліковані

1. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 43 (Рукопис «Міжнаціональне становище українського народу»)
2. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 48 (Рукописи «Українська еміграція в Європі», «Українська еміграція в Чехословаччині», «Українська еміграція у Франції», «Чехословаччина і Україна», «Нарада в справі шкільництва» та інші).
3. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 49 (Рукописи «Завдання української еміграції», «Політика і еміграція» «Еміграція і Україна», «Українська еміграція» та інші).
4. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 62. (Рукопис «В оборону українського шкільництва на еміграції»).
5. ЦДАВО України. Ф. 3563. Оп.1. Спр. 76. (Рукописи «Українська Господарська Академія в Подебрадах», «Статут Української Господарської Академії в Чехословаччині», «Приятелі Господарської Академії і приятелі народу» та інші).
6. ЦДАГО України, Ф. 269, Оп. 1, Спр. 297. (Машинопис, Статут Союзу українських емігрантських організацій в ЧСР).

Опубліковані

1. Микита Шаповал. Схема життєпису. Біографія. Листи / упоряд. та передм. А. Савченко; прим. А. Савченко, М. Кулішов. Харків: Мачулін, 2023. 168 с.
2. Українська політична еміграція 1919-1945. Документи та матеріали / упоряд. В. Лозицький та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2008. 928 с.

3. Галаган М. Десять років Української громади в ЧСР. Огляд життя й чинности (1927-1937). Прага: Видання Управи Української громади в ЧСР, 1938. 112 с.
4. Бочковський О.-І. Вибрані праці та документи // Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський - нарис біографії. Київ: Дух і Літера, 2018. Т.1. 704 с.
5. Бочковський. О.-І. Вибрані праці та документи. Київ: Дух і Літера, 2020. Т. 3. Кн. 1. 440 с.
6. Коваль Р., Моренець В. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2015. Т.1. 376 с.
7. Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2017. Т. 2. 376 с.
8. Коваль Р., Моренець В., Юзич Ю. «Подебрадський полк» армії УНР. Київ: Орієнтир, 2020. Т. 3. 504 с.
9. Правління УГВФ, Український Громадський Видавничий Фонд. Каталог. Прага, 1928. 32 с.
10. Три роки праці Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р. (7.7.21- 7.7.24). Прага: Легіографія, 1924. 104 с.

Джерела в електронному форматі?

Спогади:

1. Гордієнко Г. М. Під щитом Марса (спогади). Філадельфія: накладом автора, 1976. Т. 1. 369 с.
2. Гордієнко Г. М. Під щитом Марса: Мої Подебради (1922-1931) (спогади). Філадельфія: накладом автора, 1977. Т.2. 256 с.
3. Гордієнко Г. М. Під щитом Марса (спогади). Філадельфія: накладом вдови автора, 1983. Т. 3. 362 с.
4. Сім'янцев В. Чорні запорожці. Київ: Пропала Грамота. 2021. 464 с.

Література

Монографії

1. Бандера С. А. Перспективи Української Революції. Київ: Наш Формат, 2021. 664 с.
2. Бжеський Р. Прелюдія поступу (вістниківський доробок 1924–1934 років) / відп. ред. Г. Боряк; упоряд. В. Бойко, Т. Демченко. Київ: Темпора, 2016. 472 с.
3. Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010). Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. 544 с.
4. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 82 с.
5. Джус О. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 260 с.
6. Кірсенко М. Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918-1920 років. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1997. 335 с.
7. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої). Київ, 1999. 271 с.
8. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага: Студії Музею Визвольної Боротьби України, 1942. Ч.1. 372 с. + світлини.
9. Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ: Інтел, 1994. 260 с.
10. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / О. Рафальський та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
11. Zavorotna N. Scholars in Exile. The Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia. Toronto: University of Toronto Press, 2020. 260 p.

Статті

1. Бевз Т. Політик і вчений (До 120-річчя від дня народження Н. Я. Григорієва). *Український історичний журнал*. 2003. № 2. С. 74-88.
2. Белій О. Доба українського громадського комітету у ЧСР (з історії українсько-чеських відносин у ХХ ст.). *Наукові записки НаУКМА: Спеціальний випуск*. 2000. Т.18, ч.1. С.121 – 128.
3. Власенко В. Міжвоєнна українська політична еміграція на Балканах (до питання про термінологію). *Суспільно-політичні процеси на українських землях: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21 травня 2013 р. / за заг. ред. В. Нестеренка*. Суми, 2013. С. 12 – 20.
4. Глушан О. Участь С. В. Бородаєвського у громадсько-політичному житті української еміграції в Чехо-Словацькій Республіці. *Ukraina magna*. Київ, 2016 р. Т. 1. С. 276 – 290.
5. Даниленко О. Українська еміграція у Чехословаччині (1920-і роки): соціокультурний аспект. *Етнічна історія народів Європи / ред. А. Слюсаренко, В. Борисенко*. Київ, 2001. Вип.10. С.37 – 40.
6. Даниленко О., Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький – учений і "реальний політик" (до 160-річчя з дня народження). *Краєзнавство*. 2019. № 3. С. 150 – 164.
7. Колесса О. Погляд на історію українсько-чеських взаємин від Х до ХХ в. Прага: З Державної друкарні в Празі, 1924. 16 с.
8. Кугутяк М. Діяльність Українського Громадського Комітету в Чехословаччині. Українська еміграція. *Історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади*). Львів, 1992. С. 309 – 315.
9. Мотрук С. Т. Г. Масарик і проблеми розвитку української громади в Чеській Республіці. *Масарик і нова Європа. Матеріали Першої української науково-теоретичної конференції «Масариківські читання» (м. Київ, 7-8 квітня 1998 р.) / ред. С. Віднянський*. Київ, 1998. С. 61-72.

10. Піскун В. Українська політична еміграція 20-х рр. ХХ ст. у контексті економічних інтересів світового співтовариства. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Історичні науки / відп. ред. І. Пасічний та ін. Острог, 2008. Вип. 11. С. 58-70.
11. Сухобокова О. Український культурно-освітній осередок у Чехословаччині в 20-х рр. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. 2010. Вип. 17. С. 133 – 137.
12. Хміль О. Видавнича діяльність українських осередків у Франції, Чехословаччині, Німеччині у рецепції журналу "Тризуб" (1925–1940) / *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2015. Вип. 7. С. 343 – 364.
13. Яворський А. Вплив політики керівництва чехословацької республіки на професійні громадські об'єднання українських емігрантів у 1920–1930-х роках. *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): колективна монографія* / відп. ред. І. Соляр. Львів, 2017. С. 185 – 199.
14. Яворський А. Політика керівництва Чехословаччини щодо українських емігрантів та їх професійних об'єднань у 20–30-х рр. ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету* / відп. ред. Ю. Каганов. Запоріжжя, 2016. Вип. 46. С. 178 – 182.

Автореферати дисертацій

1. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді: 07.00.02. Київ: Інститут історії НАН України, 1997. 108 с.
2. Даниленко О. В. Український Громадський Комітет у Чехословаччині (1921 – 1925 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2004. 18 с.

Дисертації:

1. Бровченко Т. С. Політика Чехословацької республіки щодо іммігрантів (20-30-ті рр. XX ст.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка: КНУ, 2007. 206 с.
2. Havel O. Osudy ukrajinské emigrace v První Československé republice se zaměřením na vysoké školství (ukrajinsky vysoký pedagogický institut Mychajla Drahomanova). PhD: 26.02.2012 / Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc. 162 s.

Електронні ресурси

1. Власенко В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9041-vlasenko-valerii-natsionalnodemokratychnе-seredovыshche-mizhvoiennoi-ukrainskoi-emihratsii-v-krainakh-pivdennoskhidnoi-yevropy.html> (дата звернення: 06.10.2023).

ДОДАТКИ

220. Печатка Української громади студентів з Волині, Холмичини, Полісся й Подільщини в Празі

221. Печатка Товариства українських студентів агрономів „Рілля“ в Празі

222. Печатка Комітету для будови дому українських техніків у Львові при „Основі“ в Празі

223. Печатка інтернату студентів Української Академічної Громади в Празі

224. Печатка югославянсько-українського студентського клубу в Празі

225. Печатка Товариства українських католицьких студентів у Празі

226. Печатка Українського Академічного Хору в Празі

227. Печатка централі допомоги українському студентству (ЦЕДУС)

228. Печатка Громади студентів лісової інженерії в Празі

229. Печатка Громади українських та білоруських студентів лісової інженерії в Празі

230. Печатка Української Академічної Громади технологів-хеміків у Празі

230. Печать Союза Відродження Українського Студентства в Празі

¹⁸⁶ Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч.1. С.